

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง 5 ประเด็น ดังนี้

1. บริบทชุมชนของภาคใต้
2. แนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน
4. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
5. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
 - 5.1 ทฤษฎีการวิวัฒนาการ (evolutionary theory)
 - 5.2 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (structural-functional theory)
 - 5.3 ทฤษฎีการเรียนรู้ (a theory of learning)
 - 5.4 ทฤษฎีมนุษยนิเวศวิทยา (human ecology theory)
 - 5.5 ทฤษฎีความล่าหรือความเฉื่อยทางวัฒนธรรม (cultural lag theory)
 - 5.6 ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร (communication theory of modernization)
6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บริบทชุมชนของภาคใต้

ภาคใต้ ถือเป็นดินแดนแห่งอารยธรรมเก่าแก่ตามหลักฐานทางโบราณคดีระบุไว้ว่าแหลมมลายูเป็นศูนย์กลางการค้าขายมานาน และมีเมืองที่เคยเจริญรุ่งเรืองหลายแห่งในอดีต เช่น ตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ครหิ (ไชยา) กราตักโกลา (ตะกั่วป่า) และศรีวิชัย ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธนิกายหินยาน ซึ่งได้เผยแผ่มาในดินแดน



แถบนี้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 และศาสนาอิสลาม ประกอบด้วย 14 จังหวัด ติดทะเลทั้ง 2 ด้าน (ผู้จัดการออนไลน์, 2549)

จากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 บนคาบสมุทรไทยคือ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เป็นเมืองสำคัญที่มีการค้าขายติดต่อกับหัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในโพ้นทะเล ทั้งที่อยู่ทางตะวันออกคือ พุกจาม ฉวน และจีน และที่อยู่ทางตะวันตกคือ อินเดีย รวมทั้งบรรดาหัวเมืองที่อยู่ตามเกาะต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน มีเอกสารของจีนที่กล่าวถึงรัฐที่มีอำนาจทางทะเลที่เรียกว่า ชัน-โพ-ซี ซึ่งได้มีการอ่านมาเป็นภาษาสันสกฤตว่า ศรีวิชัย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534, หน้า 89)

ภายหลังที่อาณาจักรศรีวิชัยเสื่อมอำนาจลง เมืองตามพรลิงค์ ได้แยกตนเป็นอิสระ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นนครศรีธรรมราช มีอำนาจปกครองเมืองต่าง ๆ ได้แก่ สายบุรี ปัตตานี กลันตัน ปาหัง ไทรบุรี พัทลุง ตรัง ชุมพร บันไทรสมอ สงขลา ตะกั่วป่า ถลาง และกระบุรี ในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี ได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแคว้นนครศรีธรรมราช ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาขึ้นแทนสุโขทัย ในปีพ.ศ. 1893 และยังคงเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมดเป็นเมืองขึ้น จึงได้มอบอำนาจให้เมืองนครศรีธรรมราชปกครองเมืองฝ่ายใต้และหัวเมืองมลายูทั้งหมด

ภาคใต้มีความสัมพันธ์กับประเทศในเอเชียอาคเนย์มาโดยตลอด เช่น การค้าขายกับจีนมาตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 5 จนถึง 16 สินค้าที่สำคัญ ได้แก่ ไข่มุก เครื่องแก้ว น้ำหอม อัญมณี และนอแรด ในกลางพุทธศตวรรษที่ 10-12 มีการติดต่อกับอินเดีย มีการเผยแผ่ศาสนาพุทธและพราหมณ์ซึ่งมีอิทธิพลทางด้านศิลปะ วรรณคดี ความเชื่อ ประเพณี และกฎหมายของไทยเป็นอย่างมาก

ในพุทธศตวรรษที่ 12-15 ภาคใต้มีการค้าเครื่องเทศกับชาวเปอร์เซียและชาวอาหรับได้นำศาสนาอิสลามมาสู่เกาะสุมาตรา จากนั้นได้ขยายสู่แหลมมลายูถึงประเทศอินโดนีเซีย และเลยมายังทางใต้ของไทยในราวศตวรรษที่ 20 ทำให้ชาวพื้นเมืองภาคใต้บางส่วนหันไปนับถือศาสนาอิสลาม นอกจากนี้ภาคใต้ยังมีกลุ่มชาวพื้นเมืองที่เรียกว่า “ชาวน้ำหรือชาวเล” และ “ชาวซาไก” อาศัยอยู่ในบางพื้นที่ของจังหวัดภาคใต้



ภาคใต้มีพื้นที่รวม 70,715.2 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1 ใน 7 ของพื้นที่ประเทศไทย ตั้งอยู่บนคาบสมุทรอินเดียน ขนาบด้วยท้องทะเลอ่าวไทยทางฝั่งตะวันออกและทะเลอันดามันทางฝั่งตะวันตกมีความยาวจากเหนือจดใต้ประมาณ 750 กิโลเมตร ประกอบด้วย 14 จังหวัด ได้แก่ สงขลา สตูล พัทลุง ภูเก็ต ยะลา ปัตตานี ชุมพรระนอง นครศรีธรรมราช กระบี่ นราธิวาส พังงา ตรัง และ จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยที่จังหวัดที่ใหญ่ที่สุดคือจังหวัดสุราษฎร์ธานี และจังหวัดที่เล็กที่สุดคือจังหวัดภูเก็ต ทุกจังหวัดของภาคใต้มีเขตติดต่อกับทะเลยกเว้นจังหวัดยะลา (สถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง 5, 2549)

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคใต้ประกอบด้วย พื้นที่ราบ ป่าไม้ ภูเขา หาดทราย น้ำตก ถ้ำ ทะเลสาบ และกลุ่มเกาะในท้องทะเลทั้งสองฝั่ง มีเทือกเขาที่สำคัญได้แก่ เทือกเขาตะนาวศรี เทือกเขาภูเก็ต เทือกเขานครศรีธรรมราช โดยมีเทือกเขาสันกาลาคีรีเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างไทยกับมาเลเซีย รวมความยาวของเทือกเขาภาคใต้ทั้งหมดกว่า 1,000 กิโลเมตร มีแม่น้ำสายสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำตาปี แม่น้ำปัตตานี แม่น้ำตะกั่วป่า แม่น้ำปากพนังและแม่น้ำตรัง

ภาคใต้ยังมีชายหาดทางฝั่งอ่าวไทยซึ่งเกิดจากการยกตัวสูงขึ้นจึงมีที่ราบชายฝั่งทะเลยาวเรียกกว้าง น้ำตื้น ส่วนทางด้านทะเลอันดามันเป็นลักษณะของชายฝั่งยุบต่ำลง มีที่ราบน้อย ชายหาดเว้าแหว่ง มีหน้าผาสูงชัน ชายฝั่งเป็น โขดหินและป่าโกงกาง สภาพอากาศค่อนข้างร้อน แต่เนื่องจากได้รับอิทธิพลของลมมรสุมจึงทำให้มีฝนตกชุกตลอดทั้งปี โดยเริ่มจากเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายนเป็นลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งจะทำให้เกิดฝนตกและคลื่นลมแรงทางฝั่งทะเลอันดามัน และอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงกุมภาพันธ์ทางฝั่งทะเลอ่าวไทยตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปภาคใต้จึงมีเพียง 2 ฤดูคือฤดูร้อนและฤดูฝน

ประชากรส่วนใหญ่ของภาคใต้จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ สวนกาแฟ สวนยางพารา สวนมะพร้าว สวนผลไม้ และมะม่วงหิมพานต์ ทำการประมงน้ำลึกและประมงชายฝั่ง การทำนาเกลือ เลี้ยงหอยมุก ส่วนผลงานด้านหัตถกรรม ได้แก่ ผ้าเกาะยอ ผ้าไหมพุมเรียง ผ้าทอเมืองนคร ผ้าบาติก เครื่องประดับ เครื่องใช้ประเภทเครื่องเงิน เครื่องทอง ทองเหลือง และเครื่องถม งานฝีมือจักสานย่านลิเภา และ

เครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ภาคใต้เป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวนอกเหนือจากความสวยงามของธรรมชาติ

ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ภาคใต้เป็นภาคที่มีฝนตกมากทั้งในด้านปริมาณฝน และระยะเวลาที่ฝนตก จากรูปร่างของพื้นที่ซึ่งแคบและยาว มีทิวเขาอยู่ในย่านกลางเป็นส่วนมาก เว้นตอนกลางของภาคที่มีทิวเขานานกันสองทิวคือ ทิวเขาภูเก็ต และทิวเขานครศรีธรรมราช ดังนั้นน้ำจึงไหลลงฝั่งทะเลทั้งสองฟากตามแนวลำธารด้วยลักษณะที่ไหลเร็วมากในตอนต้นน้ำ เมื่อไหลลงสู่ที่ราบชายฝั่งหรือในลุ่มน้ำกว้าง ๆ จึงไหลช้าลงก่อนไหลลงสู่ทะเล แม่น้ำโดยทั่วไปเป็นแม่น้ำสายสั้น ๆ ไม่กว้างมากนัก แบ่งออกได้เป็นสองพวกตามทิศทางการไหลลงสู่ทะเลคือ แม่น้ำที่ไหลลงสู่มหาสมุทรอินเดียมีแม่น้ำกระ หรือแม่น้ำปากจั่น และแม่น้ำตรัง เป็นแม่น้ำที่อยู่ทางซีกตะวันตกของทิวเขาตะนาวศรี ทิวเขาภูเก็ต และทิวเขานครศรีธรรมราช (สถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง 5, 2549)

แม่น้ำกระหรือแม่น้ำปากจั่น ยาวประมาณ 120 กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดจากแควสองสายคือ แควกระน้อย และแควงาน แล้วไหลผ่านเขตอำเภอปะทิว จังหวัดชุมพรไปทางทิศตะวันตกผ่านอำเภอกระบุรี จังหวัดระนองลงสู่อ่าวระนอง โดยที่แควกระน้อย ต้นน้ำเกิดจากภูเขาชั้นบนในทิวเขาตะนาวศรี แควนี้นับว่าเป็นตัวแม่น้ำกระด้วย ใช้เป็นเส้นพรมแดนระหว่างไทยกับพม่า และแควงาน ต้นน้ำเกิดจากภูเขาลองกุ่มในเขตพม่าแล้วไหลมาบรรจบแควกระน้อยที่บ้านน้ำทูน

แม่น้ำกระโดยทั่วไปตอนต้นน้ำไหลผ่านไปตามซอกเขา และหุบเขาแคบ ๆ ตอนกลางไหลผ่านพื้นที่เป็นเนินและที่ราบ ตอนปลายไหลผ่านหุบเขาอีกครั้งหนึ่งพื้นที่ท้องน้ำเป็นทรายมีเกาะแก่งอยู่หลายแห่ง ฝั่งลำน้ำทางด้านตะวันตกสูงกว่าทางฝั่งไทย และมีลักษณะเป็นทิวเขาตลอด ส่วนฝั่งตะวันออกเป็นทิวเขาต่ำกว่าและเป็นเนิน

แม่น้ำกระ มีสาขาที่สำคัญทางด้านฝั่งตะวันออกคือ (1) ลำน้ำจั่น ต้นน้ำเกิดจากเขาทางเหนือของทิวเขาภูเก็ต แล้วไหลไปทางทิศตะวันตก ไปบรรจบลำน้ำกระที่บ้านปากจั่น (2) ลำน้ำลำเลียง เกิดจากภูเขาขานาง แล้วไหลไปทางทิศตะวันตก ไปบรรจบแม่น้ำกระในเขตบ้านกาลาม และ (3) คลองละอูน เกิดจากทิวเขาตะนาวศรี แล้วไหลไป

ทางทิศเหนือ ผ่านเขตอำเภอละอุ่นแล้วไหลวกไปทางทิศตะวันตกไปบรรจบลำน้ำปาก
จั่นที่บ้านเขาฝาชี แม่น้ำปากจั่นสามารถเดินเรือทะเลเข้าไปได้ถึงปากคลองละอุ่น

แม่น้ำตรัง ยาวประมาณ 135 กิโลเมตร มีน้ำตลอดปี ให้น้ำหล่อเลี้ยงพื้นที่ได้มาก
ที่สุดในภาคใต้ เพราะมีแควต่าง ๆ ไหลมาบรรจบมากสายด้วยกัน ต้นน้ำเกิดจากเขาหมื่น
ในทิวเขานครศรีธรรมราช ไหลผ่านเขตอำเภอทุ่งสงจังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอห้วย
ยอด และอำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ไหลลงสู่ทะเลอันดามัน ที่อ่าวตรัง

แม่น้ำตรังมีน้ำเชี่ยวมากในฤดูฝน ที่ปากน้ำมีสันดอน ทำให้เรือเดินทะเลแล่นเข้า
สู่ลำน้ำไม่ได้ เรือที่ผ่านได้ต้องกินน้ำลึกน้อยกว่า 2 เมตร และแล่นเข้าไปได้ถึงบ้านควน
ธานี อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ส่วนเรือยนต์ขนาดกลางเดินได้ถึง อำเภอเมืองตรัง
การเดินทางต่อไปต้องใช้เรือหางยาวจึงจะเดินได้ถึงอำเภอห้วยยอด

แม่น้ำที่ไหลลงสู่อ่าวไทย ได้แก่ แม่น้ำที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของทิวเขา
ตะนาวศรี ทิวเขาภูเก็ต และทิวเขานครศรีธรรมราช มีแม่น้ำที่สำคัญอยู่ 7 สายด้วยกันคือ
แม่น้ำชุมพร หรือคลองท่าตะเภา ยาวประมาณ 100 กิโลเมตร กว้างประมาณ 50-120 เมตร
ต้นน้ำประกอบด้วยแควสองสายคือ ห้วยท่าแซะ และ คลองรพีโร แม่น้ำชุมพรไหลจาก
อำเภอท่าแซะลงมาทางใต้ผ่านอำเภอเมืองชุมพรแล้วไหลลงสู่อ่าวชุมพรที่บ้านปากน้ำ
บริเวณทิศตะวันตกของเกาะเสม็ด แม่น้ำนี้อาจใช้เรือขนาดระวางขับน้ำ 5-6 ตัน เดินได้
ถึงบ้านท่าตะเภาตลอดทั้งปี ในฤดูน้ำคือระหว่าง สิงหาคม- ธันวาคมอาจเดินขึ้นไปทาง
เหนือได้ถึงบ้านหาดพันไทร

คลองชุมพร อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำชุมพร และมีขนาดเล็กกว่าต้นน้ำ
เกิดจากหุบเขาทางด้านเหนือของเขานาง และเขาหลังหมู แล้วไหลไปทางทิศตะวันออก
ถึงบ้านเขาพันแล้วไหลวกไปทางทิศใต้ ผ่านที่ราบและผ่านบ้านทุ่งคา ลงสู่อ่าวไทย
แม่น้ำหลังสวน ยาวประมาณ 60 กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดจากบริเวณเขาหลังคาคีในทิวเขา
ระนอง หรือทิวเขาภูเก็ต แล้วไหลขึ้นไปทางทิศเหนือผ่านอำเภอพะโต๊ะ แล้วไหลวกไป
ทางทิศตะวันออก ขนานกับเขานมสาวจนถึงบ้านขันเงินไหลลงสู่ที่ราบและไหลลงสู่อ่าว
ไทยที่บ้านปากน้ำ แม่น้ำนี้มีน้ำตลอดปี เรือขนาดเล็กเดินได้ถึง อำเภอหลังสวนในฤดูแล้ง
และเดินได้ถึงอำเภอพะโต๊ะในฤดูฝน

แม่น้ำตาปี เป็นแม่น้ำใหญ่สายหนึ่งในภาคใต้ มีลุ่มน้ำกว้างขวางอยู่ในพื้นที่ราบระหว่างทิวเขาภูเก็ต กับทิวเขานครศรีธรรมราช แม่น้ำตาปียาวประมาณ 380 กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดจากแกวใหญ่สองแกวคือ แกวคีรีรัฐ และแกวหลวง แม่น้ำตาปี แม้จะเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ แต่น้ำไม่ลึกมากนัก ในฤดูแล้งช่วงเดือนมีนาคม- สิงหาคม น้ำจะลึกประมาณ 2 เมตร อาจใช้เรือขนาดเล็กเดินได้ประมาณ 80 กิโลเมตรจากปากแม่น้ำตาปี ถึงบ้านอรัญย์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในฤดูฝนเรือสามารถเดินทางได้ไกลถึงอำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

แกวคีรีรัฐ เป็นแกวสายตะวันตก ได้รับความน้ำจากลำห้วยหลายสาย ซึ่งเกิดจากเขาหลังคาคี๊ก เขาตะกั่วป่า เขาเหยง และเขากระทะคว่ำในทิวเขาภูเก็ต มีลำห้วยที่ไหลมาบรรจบได้แก่ คลองแอ จากเขาหลังคาคี๊ก และคลองสก จากเขาตะกั่วป่า ลำห้วยทั้งสองไหลมาบรรจบแกวคีรีรัฐที่บ้านท่าขนอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี จากนั้นแกวคีรีรัฐก็ขยายใหญ่ออก แล้วไหลไปทางทิศตะวันออก ไปรวมกับแกวแม่น้ำหลวงที่บ้านท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

แกวหลวง เป็นแกวสายใต้ซึ่งมีขนาดใหญ่และยาวมาก ได้รับความน้ำจากลำห้วยหลายสายทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตก

แม่น้ำปัตตานี เป็นแม่น้ำทางใต้สุด ยาวประมาณ 180 กิโลเมตร แม่น้ำเกิดจากภูเขาอุลูตตีบาซา และภูเขาเมตีบาซาในทิวเขาสันกาลาคีรีในอำเภอเบตง จังหวัดยะลา ในตอนต้นน้ำจากอำเภอเบตง ถึงอำเภอบันนังสตาห์ ลำน้ำนี้จะไหลอยู่ในหุบเขา และมีคลองยะฮา ซึ่งเป็นแกวเล็ก ๆ ไหลจากทิศตะวันออก มาบรรจบที่บ้านกำแพงโยะ และคลองดอนไหล จากภูเขาเมตีบาซา ทางทิศตะวันตก มาบรรจบทางทิศใต้ของอำเภอบันนังสตาห์ จากนั้นได้ไหลต่อไปทางทิศเหนือ ผ่านเขตจังหวัดยะลา จังหวัดปัตตานี ลงสู่อ่าวไทยที่อ่าวปัตตานี จากบริเวณบ้านกูระลำน้ำปัตตานีแยกออกเป็นสองสาขา สาขาทางด้านทิศตะวันตก ไหลลงสู่ชายฝั่ง บริเวณคลองท่าเรือ ส่วนตัวลำน้ำปัตตานีไหลลงสู่ทะเลทาง อำเภอเมืองปัตตานี ทางด้านทิศตะวันตกของแหลมโพธิ์

แม่น้ำปัตตานี เป็นแม่น้ำขนาดเล็กและตื้นเขิน มีสันดอนที่ปากน้ำ ทำให้เรือขนาดใหญ่เข้าไปในแม่น้ำไม่ได้คงใช้ได้เฉพาะเรือขนาดเล็กจากปากน้ำผ่านอำเภอเมืองปัตตานี

อำเภอชะรัง อำเภอเมืองยะลา เรือขนาดเล็กเดินได้ตลอดปีจากอำเภอบันนังสตาไปถึง อำเภอเบตง

แม่น้ำสายบุรี หรือแม่น้ำสุโหงตาลูบัน เป็นแม่น้ำที่ขนานกับแม่น้ำปัตตานี อยู่ทางด้านตะวันออก ต้นน้ำเกิดจากทิวเขาโบริง และภูเขาตีเปในทิวเขาสันกาลาศีรี ในเขตอำเภอโต๊ะโม๊ะ จังหวัดนราธิวาส แล้วไหลไปทางทิศเหนือผ่านเขตอำเภอรีโอเซาะ อำเภอรามัน อำเภอสายบุรี ไหลลงสู่ทะเลที่บ้านปากบาง อำเภอสายบุรี

แม่น้ำสายบุรี ยาวประมาณ 170 กิโลเมตร มีน้ำตลอดปี น้ำลึกเป็นช่วง ๆ คลิ่งสูงลำน้ำคดเคี้ยวมาก ตอนต้นน้ำจะไหลอยู่ในซอกเขาจนถึงอำเภอรีโอเซาะ จึงเริ่มไหลลงสู่ที่ราบ เมื่อถึงบ้านปากหอยจึงไหลไปทางทิศตะวันออก แล้วแยกออกเป็นสองสาย สายเหนือเรียกว่าคลองตาปิงไหลผ่านอำเภอสายบุรี ลงสู่ทะเลที่บ้านปากบาง สายใต้ไหลผ่านบ้านกอตอลงสู่ทะเลที่บ้านท่าช้าง แม่น้ำนี้ใช้เรือขนาดย่อมเดินได้ถึง อำเภอรีโอเซาะได้ตลอดปี

แม่น้ำโกลก หรือแม่น้ำสุโหงโกลก เป็นแม่น้ำสายเล็ก และสั้น แต่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศมาเลเซีย ต้นน้ำเกิดจากภูเขาตีเปในทิวเขาสันกาลาศีรี ในเขตอำเภอโต๊ะโม๊ะ ตอนต้นน้ำลำน้ำไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านเขตอำเภอเวียง อำเภอสุโหงโกลก จนถึงบ้านลิปังน แม่น้ำได้แยกออกเป็นสองสาย สายตะวันตก ได้แก่ ลำน้ำบางนรา ไหลขนานกับฝั่งทะเลไปออกทะเลที่จังหวัดนราธิวาส มีแควจากเขาตาแว ไหลมาบรรจบที่บ้านคาย สายตะวันออกคือตัวลำน้ำโกลก ไหลต่อไปทางเหนือไปออกสู่ทะเลที่อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส แม่น้ำโกลกเต็มไปด้วยเกาะแก่งจึงใช้เดินเรือไม่ได้เลย

ทะเลสาบ หนองน้ำ และที่ลุ่ม

ภาคใต้มีทะเลสาบ และที่ลุ่มขังน้ำอยู่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่มีอยู่ทางแถบตะวันออกของภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางตะวันออกของทิวเขานครศรีธรรมราช และในบริเวณที่ใกล้ชายฝั่งทะเล (สถานีวิทยุโทรทัศนกองทัพบก ช่อง 5, 2549)

ทะเลสาบสงขลา เป็นทะเลสาบแห่งเดียวในประเทศไทย อยู่ในพื้นที่ระหว่างทิวเขานครศรีธรรมราชทางด้านตะวันตก และอ่าวไทยทางด้านตะวันออก อยู่ในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราชพัทลุงและสงขลาแบ่งออกได้เป็นสองตอนคือ

ทะเลหลวง เป็นตัวทะเลสาบสงขลาที่แท้จริง มีบริเวณกว้างใหญ่ มีความยาวประมาณ 80 กิโลเมตร และกว้างสุดประมาณ 25 กิโลเมตร ตอนกลางเป็นตอนแคบ ๆ จากปากพูนลงมาทางใต้ถึงแหลมจาก ทะเลหลวงแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นทะเลสงขลา และส่วนที่เป็นทะเลหลวงพัทลุง ทะเลหลวงได้รับน้ำจากแควต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากทิวเขานครศรีธรรมราช เช่น คลองพระในเขตจังหวัดพัทลุง คลองพันทราย คลองป่าบอน และคลองรัตภูมิ จากเขาสังเวียน คลองอู่ตะเภา จากทิวเขาชีนาในทิวเขานครศรีธรรมราช กับเขาตังกี่ และเขากระท้อนในทิวเขาสันกาลาศีรี ทะเลหลวงมีช่องทางออกทะเลที่ตำบลแหลมทรายในเขตอำเภอเมืองจังหวัดสงขลา

ทะเลน้อย มีขนาดเล็กกว่าทะเลหลวง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอเมืองพัทลุง ทางด้านเหนือของทะเลหลวง ติดต่อกับทะเลหลวงได้ ตามพื้นที่ลุ่มโคลน ซึ่งกั้นอยู่ จากทะเลน้อยมีคลองควน คลองท่าเสม็ด และคลองปากพั้ง ต่อขึ้นไปทางเหนือ ออกสู่อ่าวไทยในเขตอำเภอปากพั้ง บริเวณสองฟากของคลองควน และคลองท่าเสม็ด เป็นบริเวณพื้นที่ลุ่มลุ่ม ยาวจากทิศใต้ไปทางทิศเหนือ ยาวประมาณ 30 กิโลเมตร กว้างประมาณ 15 กิโลเมตร

ทะเลสาบสงขลา สามารถใช้เรือขนาด 40-50 ตันเดินทางไปมาได้ และสามารถทะลุออกไปทางอำเภอปากพั้งได้ด้วย

ฝั่งทะเล

ภาคใต้มีฝั่งทะเลทั้งสองด้าน คือด้านอ่าวไทยและด้านมหาสมุทรอินเดีย ฝั่งทะเลด้านอ่าวไทย (ฝั่งตะวันตก) เริ่มตั้งแต่กั้นอ่าวไทยไปทางทิศใต้จนถึง จังหวัดนราธิวาส มีความยาวประมาณ 1,250 กิโลเมตร เป็นชายฝั่งทะเลที่ไม่เว้าแหว่งมากนัก แต่ก็มีอ่าวพอที่จะใช้เป็นที่จอดเรือได้หลายแห่งด้วยกัน เช่นบริเวณเกาะพัง และเกาะสมุย อ่าวบ้านดอนริมฝั่งแม่น้ำตาปี คลองท่าทอง จังหวัดสุราษฎร์ธานี และบริเวณริมฝั่งทะเลจังหวัดสงขลาบางจุด เป็นต้น ลักษณะชายฝั่งทะเลส่วนใหญ่จะเป็นทรายและกรวด

มีลักษณะเป็นฝั่งลาด และเป็นหาดยาว ๆ สลับกับแถบ ที่เป็นหน้าผาชันบ้างเล็กน้อย มีส่วนที่เป็นชายฝั่งเลน อยู่ตามปากแม่น้ำสายยาว ๆ เช่นบริเวณก้นอ่าวไทย จนถึงจังหวัดเพชรบุรี บริเวณปากน้ำชุมพร ปากน้ำหลังสวน อ่าวบ้านดอน ปากพั่น และบริเวณอ่าวปัตตานี (สถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง 5, 2549)

ภูมิประเทศบริเวณชายฝั่งประกอบด้วยป่าโกงกาง สลับกับบริเวณป่าสน และหินผาโดยทั่วไป

เกาะตามบริเวณชายฝั่งมีอยู่มากพอสมควร มีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยที่อยู่เป็นกลุ่มคือ บริเวณหน้าอ่าวประจวบ บริเวณอ่าวชุมพร และบริเวณอ่าวบ้านดอน ตอนใต้ของอ่าวบ้านดอนลงไปมีเกาะอยู่เพียงเล็กน้อย เกาะค่อนข้างใหญ่จะอยู่บริเวณอ่าวบ้านดอน เช่น เกาะเต่า เกาะพั่น และเกาะสมุย

ฝั่งทะเลด้านมหาสมุทรอินเดีย เริ่มตั้งแต่ปากลำน้ากระลงมาทางทิศใต้จนถึงจังหวัดสตูล มีความยาวประมาณ 740 กิโลเมตร ชายฝั่งมีลักษณะเว้าแหว่ง และมีเกาะแก่งมากมาย ซึ่งมีลักษณะต่อเนื่องมาจากบริเวณก้นอ่าวมะตะบันในเขตพม่า แม้จะมีอ่าวอยู่หลายแห่งเช่น อ่าวระนอง อ่าวเป็ดน้ำ (ในเขตจังหวัดพังงา) อ่าวกระบี่ อ่าวบ่อฝรั่ง อ่าวตันเกียน (ในเขตจังหวัดตรัง) และอ่าวเล็ก ๆ รอบ ๆ เกาะภูเก็ต แต่อ่าวดังกล่าวทั้งหมดมีท่าเรือใช้ได้คือบริเวณเกาะภูเก็ตเท่านั้น

ลักษณะชายฝั่งเป็นชายฝั่งที่เป็นโคลนเลน มีป่าไม้จำพวกโกงกางอยู่หนาแน่น และกว้างขวางกว่าทางด้านอ่าวไทย เกาะต่าง ๆ บริเวณชายฝั่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก และบางเกาะเป็นเกาะขนาดใหญ่ ได้แก่ เกาะพยาม เกาะขานใหญ่ เกาะรา เกาะสีมอยา เกาะปู เกาะตันตาใหญ่ เกาะไห เกาะมุกข์ เกาะกระดาน เกาะลิบง เกาะสุคน และเกาะตะรุเตา โดยอยู่ในระยะน้ำลึกประมาณ 10-15 เมตร สำหรับเกาะใหญ่ ซึ่งอยู่ห่างฝั่งออกไป และมีระดับน้ำลึกมีไม่มากนัก เช่น เกาะสินธารา หมู่เกาะสิมิลัน หมู่เกาะราชา และหมู่เกาะราวี เกาะที่สำคัญที่สุดได้แก่เกาะภูเก็ต

พื้นที่ราบ

ส่วนมากเป็นพื้นที่ราบชายฝั่งทะเล ซึ่งมีภูเขาและที่สูงอยู่ภายใน จึงเป็นที่ราบแคบ ๆ และยาวไปตามฝั่งทะเล บางตอนจะมีทิวเขากั้นแบ่งออกจากกันเป็นตอน ๆ ที่ราบเหล่านี้จะมีอยู่ทั้งสองด้านฝั่งทะเลที่ราบที่สำคัญได้แก่ (สถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง 5, 2549)

ที่ราบสุราษฎร์ธานี เป็นที่ราบผืนใหญ่ที่สุดของภาคใต้อยู่ระหว่างทิวเขานครศรีธรรมราช กับทิวเขาภูเก็ต มีพื้นที่กว้างขวาง ตอนกลางมีลำน้ำตาปีกับลำน้ำคีรีรัฐหล่อเลี้ยง เป็นเขตเกษตรกรรมที่สำคัญของภาคใต้ออกสู่ทะเลที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่ราบพัทลุง เป็นที่ราบชายฝั่งทะเลทางตะวันออกของทิวเขานครศรีธรรมราช และในบริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลา มีลำน้ำหลายสายซึ่งไหลจากทิวเขาไปทางตะวันออกลงสู่ทะเลสาบสงขลา พื้นที่ราบพัทลุงมีความยาวไปตามทะเลสาบสงขลา ประมาณ 80 กิโลเมตร และกว้างประมาณ 30 กิโลเมตร พื้นที่จะลาดจากทิวเขานครศรีธรรมราช (บริเวณเขาถ้ำเสือ เขาผีปัน เขาหลวง และเขาสังเวียน) ลงสู่ทะเลสาบสงขลา บริเวณนี้จึงเป็นพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่ง

ที่ราบปัตตานี เป็นที่ราบตอนใต้สุดชายแดนไทย อยู่ระหว่างทิวเขาสันกาลาคีรีกับฝั่งทะเล มีลำน้ำหลายสายไหลมาหล่อเลี้ยง จากทิวเขาสันกาลาคีรี ซึ่งเป็นพรมแดนด้านใต้ของไทยกับมาเลเซีย ลงสู่ชายฝั่งทะเลทางทิศเหนือ ลำน้ำที่สำคัญได้แก่ ลำน้ำเทพา ลำน้ำปัตตานี ลำน้ำสายบุรี และลำน้ำนราธิวาส พื้นที่ราบปัตตานีทอดยาวไปตามฝั่งทะเล จากบริเวณเขาแดน เขาควนพัง ทางใต้ของลำน้ำสะกอบไปจดลำน้ำโกลก มีความยาวประมาณ 100 กิโลเมตร กว้างอยู่ระหว่าง 25 ถึง 60 กิโลเมตร เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของภาคใต้ นอกจากนี้ที่ราบผืนใหญ่ทั้งสามแห่งดังกล่าวแล้วยังมีพื้นที่ราบชายทะเลผืนเล็ก ๆ แคบ ๆ ประกอบด้วยลำน้ำสายสั้น ๆ อยู่ตอนกลางที่ราบเหล่านี้มีอยู่ทั่วไปทั้งสองภาคเช่นบริเวณ จังหวัดชุมพร สงขลา ตรัง และสตูล

สภาพลมฟ้าอากาศ

ภาคใต้เป็นบริเวณที่ผิดแปลกไปจากภาคอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว โดยที่เป็นพื้นที่ที่อยู่ระหว่างทะเลและตั้งอยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตรมากกว่าภาคอื่นของไทยจึงจัดเข้าอยู่ในพื้นที่เขตร้อนฝนชุก อุณหภูมิสูง และมีฝนตกเกือบตลอดปีเพราะอยู่ในย่านมรสุมทั้งสองทิศทางจนได้ชื่อว่าเป็นภาคฝนแปดแดดสี่ คือมีฝนแปดเดือนมีแดดสี่เดือนไม่มีฤดูหนาว

อุณหภูมิในภาคใต้แม้จะอยู่ในเกณฑ์สูง แต่มีความผันแปรของอุณหภูมิตลอดปีเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตามทางฝั่งตะวันออกจะมีอุณหภูมิผันแปรมากกว่าฝั่งตะวันตก ภาคใต้เป็นพื้นที่ซึ่งมีฝนมากที่สุดของประเทศไทย และอยู่ในเขตฝนตกชุกของโลกด้วย ปริมาณฝนตกเฉลี่ยประมาณปีละ 2,627 มิลลิเมตร ส่วนใหญ่เป็นฝนมรสุม และมีฝนภูเขาและฝนพายุหมุนมาผสมด้วย มีฝนตกเฉลี่ยปีละประมาณ 170 วัน ฝนจะเบาบางในช่วงเดือนมกราคม ถึงมีนาคม การแผ่กระจายของฝนจะมีปริมาณมากกว่ากันตามลักษณะภูมิประเทศ กล่าวคือในแถบฝั่งทะเลด้านทิศตะวันตกจะมีปริมาณฝนเฉลี่ยปีละ 3,300 มิลลิเมตร เคยตกมากที่สุดถึง 6,606 มิลลิเมตรที่อำเภอตะกั่วป่า เมื่อปี พ.ศ. 2458 ทางแถบฝั่งทะเลด้านทิศตะวันออกจะมีฝนน้อยกว่าเล็กน้อย และจะตกชุกในช่วงพฤศจิกายน ส่วนทางฝั่งด้านทิศตะวันตกจะมีฝนน้อยกว่าเล็กน้อย และจะตกชุกในช่วงเดือน ตุลาคม ถึง ธันวาคม และยังมีฝนจากพายุหมุนมาเพิ่ม ปริมาณฝนในพื้นที่ระหว่าง จังหวัดชุมพร ถึง สงขลา ทำให้เกิดน้ำท่วมได้บ่อย ๆ (กรมพัฒนาธุรกิจการค้า, 2549)

อุปนิสัยของคนภาคใต้

คนภาคใต้ส่วนใหญ่จะเป็นคนช่างโต้แย้ง พูดยาโต้ตอบตรงไปตรงมา ไม่ยอมเสียเปรียบใครง่าย ๆ ไม่ยอมรับอะไรง่าย ๆ ใฝ่ศึกษาหาความรู้ ชอบแสดงตนว่าเป็นคนกว้างขวาง รักศักดิ์ศรี รักพวกพ้อง ชอบรวมกลุ่ม ทำงานผูกพันอยู่กับตัวบุคคล โดยทั่วไปไม่ขยันทำงาน มีการคิดค้นเทคโนโลยีมาใช้งานต่ำ และมีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง (ชวนเพชรแก้ว, 2534; อมรา ศรีสุชาติ, 2545; อาคม เดชทองคำ, 2543; เอกวิทย์ ญ กลาง, 2540)

ศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภาคใต้

สถาบันศาสนามีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นกลไกช่วยกำหนดรูปแบบของวัฒนธรรม ภาคใต้มีศาสนาพุทธทั้งหินยานและมหายานเป็นแกนนำกำหนดวิถีชีวิตของคนพื้นเมืองภาคใต้ ให้ประพฤติปฏิบัติไปตามแนวหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หลักธรรมคำสั่งสอนได้เข้ามาเกี่ยวพันกับการดำรงชีวิตของคนภาคใต้อย่างมากมาย อาจกล่าวได้ว่าเกือบตลอดเวลา 12 เดือน คนพื้นเมืองภาคใต้จะต้องมีกิจกรรมทางพุทธศาสนามีได้ขาด จนอาจถือได้ว่าศาสนาได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวพื้นเมืองภาคใต้

ศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาแทรกในทางพิธีกรรมควบคู่กับพุทธศาสนาเสมอทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เพราะศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาฝังรากลึกในภาคใต้เป็นเวลายาวนานกว่าพุทธศาสนาเสียอีก เมืองสำคัญที่พราหมณ์จากอินเดียได้มาตั้งรกรากอยู่ คือ ไชยา นครศรีธรรมราช และพัทลุง ส่วนศาสนาอิสลามเข้ามาภายหลังแต่ก็เจริญแข็งแรง โดยเฉพาะประชาชนในจังหวัดสตูล ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ส่วนใหญ่ต่างยึดหลักธรรมในศาสนาอิสลามเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวัน วิถีชีวิตและจิตใจของคนพื้นเมืองภาคใต้จึงแตกต่างกันไปบ้าง

แนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน

มีผู้ให้ความหมายของวิสาหกิจชุมชนซึ่งผู้วิจัยสรุปได้ 3 คำ ได้แก่ ธุรกิจชุมชน เศรษฐกิจชุมชน และวิสาหกิจชุมชนธุรกิจชุมชน โดย (กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานสภาพัฒนาการวิจัย, 2545; ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542; ปารีชาติ วลัยเสถียร, 2540 และ เสรี พงศ์พิศ, 2545)

ได้ให้ความหมายว่าเป็นกิจกรรมหรือธุรกิจที่บุคคลหรือองค์กรในชุมชนรวมตัวกันเป็นเจ้าของ ช่วยกันดำเนินงาน โดยมีการประสานร่วมมือกันกับหน่วยงานต่าง ๆ มีการเรียนรู้และการจัดการร่วมกันได้อย่างสอดคล้องกับสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากร-ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อนำไปสู่ชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและการพัฒนาที่ยั่งยืน การประกอบธุรกิจอาจไม่มีการรวมกลุ่ม และอาจมุ่งที่กำไรเป็นหลัก เศรษฐกิจ

ชุมชน โดย ประเวศ วะสี (2542) และฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544) ได้ให้ความหมายว่าเป็นการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมได้ประโยชน์ เพื่อการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนดำเนินอยู่บนพื้นฐานกำลังและวัฒนธรรมของชุมชน และ วิสาหกิจชุมชน โดย ฌรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่องกุล (2545); พระราชบัญญัติวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 (2548, หน้า 1) และเสรี พงศ์พิศ วิจิต นันทสุวรรณ และจ่านง แรกพินิจ (2544) ได้ให้ความหมายว่า เป็นกิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็ นนิติบุคคลในรูปแบบใดหรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชนและระหว่างชุมชน ทั้งนี้ตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการกำหนด

ด้วยความคาดหวังของประชาชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและของรัฐบาลเองที่หวังว่าวิสาหกิจชุมชนน่าจะเป็นทางเลือกที่ดีทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศไทยที่กำลังประสบอยู่ ได้มีการเคลื่อนไหวเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง เช่น การจัดเสวนาร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ กับ หนังสือพิมพ์มติชน เรื่อง “เศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อทางรอดของสังคมไทย” (เสรี พงศ์พิศ, 2542) ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รวบรวมแนวคิดของนักวิชาการในเรื่อง “วิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก” (ฌรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่องกุล, 2545) สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจได้ตั้งงบประมาณเพื่อการวิจัยเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชนขึ้นมาสำหรับสถาบันราชภัฏทั้ง 41 แห่งทั่วประเทศ (กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ, 2545) ทบวงมหาวิทยาลัยได้ตั้งงบประมาณในปี พ.ศ. 2546 เพื่อวิจัยเรื่องวิสาหกิจชุมชนทั่วประเทศโดยเฉพาะขึ้นมา ที่สำคัญรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติวิสาหกิจชุมชนเพื่อรองรับนโยบายเรื่องนี้

สำหรับวิสาหกิจชุมชนในต่างประเทศ (เสรี พงศ์พิศ, 2544, หน้า 41-46) พบว่าประเทศอิตาลีมีวิสาหกิจขนาดย่อมเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจของประเทศที่มีมูลค่ากว่าร้อยละ 70 ของผลผลิตมวลรวมของประเทศและกลายเป็นต้นแบบของการปรับระบบเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆ ในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตั้งแต่ ตุรกี กรีซ สเปน โปรตุเกส และประเทศในแอฟริกาเหนือ

ส่วนประเทศฝรั่งเศสมาคืบตัวในเรื่องวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองและให้ความสำคัญจริงจังในช่วงประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมา โดยตั้งหน่วยงานส่งเสริมสนับสนุนวิสาหกิจขนาดย่อมขึ้นมา มีผู้คนจากหลายสาขาอาชีพมาร่วมกันทำงาน ส่งเสริมให้เกิดวิสาหกิจขนาดย่อมในแต่ละท้องถิ่น โดยมีศูนย์ประสานงานกลางอยู่ที่กรุงปารีส

ในขณะที่ประเทศเยอรมัน มีสหกรณ์ที่เข้มแข็ง มีองค์กรและเครือข่ายขององค์กรเกษตรทั่วประเทศ มีองค์กรการเงินท้องถิ่นที่เข้มแข็งมาก เพราะเยอรมันคือที่กำเนิดของกลุ่มออมทรัพย์เมื่อประมาณ 150 ปีที่แล้ว โดยฟรีดริช ไรฟายเซน และรวมตัวกันจนเป็นธนาคารใหญ่ ชื่อ ไรฟายเซน (Reiffeisen)

สำหรับประเทศไทยแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันมากทั้งทรัพยากร ภูมิปัญญา ทักษะคิด ความเชื่อ ค่านิยม การรับรู้และวัฒนธรรมท้องถิ่น การดำเนินการวิสาหกิจชุมชนจะมีจุดเหมือนและจุดต่างในแต่ละชุมชน เพื่อให้วิสาหกิจชุมชนแบบไทย ๆ เหมาะกับคนไทยในการพัฒนาสังคมไทยแบบยั่งยืน (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สถาบันวิจัยสังคม, 2544ก, 2544ข; ศิริ ทิวะพันธ์, 2544; อัจฉราวรรณ มณีชัดีย์, 2544; อำพน กิติอำพน, 2544) แนวทางการดำเนินการวิสาหกิจชุมชนของไทยได้มาจากกระบวนการหนึ่งหมู่บ้าน หนึ่งผลิตภัณฑ์ (one village one product) ของจังหวัดโออิตะ (OITA) ประเทศญี่ปุ่นซึ่งยึดหลักการ 3 ประการ คือ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล (local yet global) (2) ประชาชนพึ่งตนเองและคิดอย่างยิ่งใหญ่ (self-reliance-creativity) และ (3) สร้างทรัพยากรมนุษย์ (human resource development) แต่แตกต่างที่โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ของไทยมุ่งการขายผลิตภัณฑ์สู่ตลาดภายนอก แต่ของโออิตะเน้นการบริโภคภายในชุมชนเป็นหลัก (ศรีปริญญา รูปกระจ่าง, 2547)

การประกอบการวิสาหกิจชุมชนอยู่บนพื้นฐานของทรัพยากร กระบวนการคิด ภูมิปัญญาในท้องถิ่น การจัดการโดยครอบครัว องค์กรชุมชน และเครือข่ายขององค์กรชุมชนเพื่อสนองต่อการพึ่งตนเองและพึ่งกันเองจะมีการพัฒนาอยู่ 4 ระดับ คือ ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับเครือข่าย และระดับนอกชุมชนและเครือข่าย (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ, 2544; เสรี พงศ์พิศ, 2544, หน้า 20-21) ผลจากการพัฒนาทั้ง 4 ระดับของนโยบายวิสาหกิจชุมชนส่งผลกระทบต่อบุคคลและสังคมที่เกี่ยวข้องอย่างมาก

นอกจากนี้พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของวิสาหกิจชุมชนที่น่าพิจารณา มี 8 ประการ (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2539, หน้า 25) คือ ความสามารถในการพึ่งตนเอง การประสานร่วมมือกันของธุรกิจประเภทเดียวกัน บทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐ ระบบบัญชีและการตรวจสอบควบคุม การตลาดและแหล่งที่ตั้ง การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน ทุนและการจัดการ ตลอดจนการรวมกลุ่มและการบริหารกลุ่มของสมาชิกชุมชน เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาว่า ถ้าหากชุมชนดำเนินการวิสาหกิจชุมชนตามนโยบายของรัฐบาลจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอย่างไร เพราะการสร้างชุมชนเข้มแข็งเป็นกระบวนการไม่ใช่สูตรสำเร็จ ต้องใช้เวลา และความตั้งใจของผู้เกี่ยวข้องทุกคนอย่างต่อเนื่อง ชุมชนจะต้องยอมรับถึงการเปลี่ยนแปลงที่ต้องเกิดขึ้นในชุมชนทั้งทางบวกและทางลบ มีผู้ที่ได้ประโยชน์และผู้เสียประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

จากนโยบายส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนของรัฐบาลส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงที่ตามมา ซึ่งผลกระทบที่น่าสนใจศึกษาอย่างยิ่ง คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นผลมาจากการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน ในภาคใต้ตอนบนของประเทศไทยมีลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ของครัวเรือน และชุมชนที่แตกต่างจากพื้นที่ส่วนอื่นของประเทศ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปตามเวลาที่เปลี่ยนไป แต่การเข้ามาของวิสาหกิจชุมชนตามนโยบายของรัฐบาล เป็นสิ่งใหม่ที่ใช้ทั้งกำลังคนและงบประมาณของภาครัฐจำนวนมาก ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในพื้นที่ภาคใต้ตอนบนจากนโยบายส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนของรัฐบาล

วิสาหกิจชุมชนในภาคใต้ตอนบน

ในภาคใต้ตอนบนประกอบด้วย 7 จังหวัด ทุกจังหวัดมีอาณาเขตติดทะเล โดยที่จังหวัดชุมพร สุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราชติดทะเลฝั่งอ่าวไทย ส่วนจังหวัดระนอง พังงา ภูเก็ต และภูเก็ตมีอาณาเขตติดทะเลฝั่งอันดามัน และทุกจังหวัดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนเป็นการผสมกลมกลืนทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างคนไทยพุทธ คนไทยอิสลาม และคนไทยเชื้อสายจีน โดยที่ไม่มีปัญหาความรุนแรงในเรื่องของการแบ่งแยกทางสังคม

อาชีพหลักของคนภาคใต้ตอนบนเป็นการเกษตรกรรม โดยพืชหลักที่สำคัญส่วนใหญ่เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน กาแฟ และสวนผลไม้ จากการทำพื้นที่ที่ติดทะเลทั้ง 7 จังหวัด ทำให้ชุมชนชายฝั่งมีรายได้จากอาชีพประมง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และการท่องเที่ยวซึ่งมีบทบาทสำคัญมากที่ทำรายได้หลักให้กับท้องถิ่นและประเทศในปัจจุบัน แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในระดับโลกในฝั่งอ่าวไทย เช่น เกาะสมุย เกาะพะงัน เกาะเต่า ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี หาดทราย เกาะ ปะการังที่สวองาม ในทะเลของจังหวัดชุมพร และจังหวัดนครศรีธรรมราช ฝั่งทะเลอันดามันที่มีชื่อเสียงในจังหวัด ระนอง พังงา กระบี่ และจังหวัดภูเก็ต

ด้วยความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณีของคนหลากหลายกลุ่มที่แตกต่างกันด้วยชาติพันธุ์ และศาสนาที่นับถือ ด้วยความแตกต่างทางสังคมของคนในพื้นที่ ทำให้การเข้ามาของวิสาหกิจชุมชนมีบางชุมชนที่พร้อมจะรวมกลุ่มกันในชุมชนเพื่อดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน สร้างเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่หลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่มาจากภูมิปัญญาที่สะสมตั้งแต่บรรพบุรุษและทรัพยากรที่มีในชุมชน ตัวอย่างของผลิตภัณฑ์วิสาหกิจชุมชนที่เป็นผลผลิตของชุมชนภาคใต้ตอนบน เช่น ผลิตภัณฑ์จากใบยางพาราที่อำเภอบ้านนาสาร ผลิตภัณฑ์จากกระชูดที่อำเภอพุนพิน ผลิตภัณฑ์จากมะพร้าวที่อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผลผลิตจากปาล์มน้ำมัน ขนมหินปูน ผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำในจังหวัดกระบี่ ผลิตภัณฑ์จากย่านลิเภา จากกะลามะพร้าว จากการแกะหนังตะลุง เครื่องถม อาหารทะเล ขนมหินปูน ในจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น

การเกิดขึ้นของวิสาหกิจชุมชนในภาคใต้ตอนบน ในบางชุมชนไม่พร้อมที่จะดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน ปัญหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องของบทบาทผู้นำในชุมชนไม่ชัดเจนที่จะมีส่วนสำคัญในการจูงใจ ชักจูงให้คนในชุมชนเห็นด้วยกับการดำเนินการวิสาหกิจชุมชน นอกจากนั้นประสบการณ์การรวมกลุ่มของคนในชุมชนในอดีตที่ผ่านมาหากไม่ประสบความสำเร็จ จะมีผลอย่างมากที่ทำให้คนในชุมชนขาดความเชื่อมั่นต่อการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ใน

โดยหลักการของวิสาหกิจชุมชนที่เป็นการทำธุรกรรมโดยสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมทุน ร่วมผลิต ดำเนินธุรกิจ และร่วมรับผลประโยชน์จากการทำธุรกิจ

ความสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนขึ้นอยู่กับความสามารถในการรวมตัวร่วมทุน ร่วมผลิต ร่วมดำเนินธุรกิจ และร่วมรับผลประโยชน์บนหลักการเศรษฐกิจพอเพียง สามารถกระจายรายได้สู่คนในชุมชน เป้าหมายคือการมีชุมชนที่เข้มแข็งและมีการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน โดยไม่ทำลายทุนทางสังคม 4 ประเภท คือ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนทางวัตถุ และทุนสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สมบูรณ์แบบจะต้องเป็นการพัฒนาพร้อมกันใน 3 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง และด้านสังคม โดยที่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมนั้นสามารถพัฒนาขึ้นมาได้จากปัจจัยภายในของชุมชน เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับจิตสำนึก การรับรู้ความเข้าใจ ความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ในชุมชน การร่วมมือร่วมใจกันรักษาผลประโยชน์ของชุมชน โดยที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยทางวัตถุนัก

ในภาคใต้ตอนบนมีทุนที่เป็นทรัพยากรการผลิตของวิสาหกิจชุมชนทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม โดยเฉพาะความรู้ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก ถ้ามีการส่งเสริมสนับสนุนที่เหมาะสมให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ได้ค้นพบทุนเหล่านี้ ใช้ศักยภาพที่มีในชุมชนจัดการทรัพยากรและทุนให้เกิดเป็นระบบเศรษฐกิจรากหญ้าที่เข้มแข็งตามวัตถุประสงค์ของโครงการ เพิ่มมูลค่าให้กับทรัพยากรและผลิตผลต่าง ๆ ในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ สร้างรายได้ สวัสดิการ และความมั่นคง ให้กับครอบครัวและชุมชน จะเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับประเทศไทยโดยรวม

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องพอสรุปได้ว่า การเกิดขึ้นของวิสาหกิจชุมชนในภาคใต้ตอนบนที่เป็นรูปธรรมขึ้นมาเป็นผลจากนโยบายของรัฐบาลเป็นสำคัญ แต่โดยสภาพจริงแล้วต้นทุนทางสังคมสำหรับการดำเนินการวิสาหกิจชุมชนมีอยู่แล้วในชุมชนภาคใต้ตอนบน เพียงแต่ไม่มีการจัดรูปแบบในการผลิตและการจำหน่ายให้เป็นระบบขึ้นมา

ชุมชนที่ไม่มีการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน

ในชุมชนที่ไม่มีการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนในภาคใต้ตอนบนนับตั้งแต่รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติวิสาหกิจชุมชนเพื่อใช้แก้ปัญหาเศรษฐกิจฟองสบู่แตก เมื่อวันที่



17 กรกฎาคม พ.ศ. 2544 (ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, 2544, หน้า คำนำ) ในบางชุมชน การตื่นตัวในเรื่องดังกล่าวยังมีน้อยมาก จะมีลักษณะบางประการที่สอดคล้องกันคือ ชาวบ้านในชุมชนขาดความกระตือรือร้นในเรื่องการประกอบอาชีพอย่างอื่น นอกเหนือไปจากอาชีพเดิมที่ทำอยู่แล้วทั้งสวนยางพารา สวนปาล์ม น้ำมัน หรือแม้แต่ อาชีพรับจ้างทั่วไป ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านในชุมชนส่วนหนึ่งมีรายได้ไม่มากนัก ยังมีวิถีชีวิตที่ยังค้ำจุนกับการยังชีพ แต่สิ่งที่สำคัญคือการขาดผู้นำที่มีความคิดริเริ่มให้เกิดการรวมกลุ่ม เพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน

ก่อนเกิดปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2540 วิถีชีวิตของ คนภาคใต้ตอนบนที่สภาพทางภูมิศาสตร์เป็นคาบสมุทรแคบคอคอด เหมือนแหลมที่กั้น ระหว่างทะเลอันดามันของมหาสมุทรอินเดีย กับทะเลจีนใต้ของมหาสมุทรแปซิฟิก ทำให้ได้รับลมมรสุมทั้งสองด้านคือลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ กับลมมรสุม ตะวันตกเฉียงใต้ ส่งผลให้มีฝนตกชุกประมาณ 200 วันในหนึ่งปี ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย ประมาณ 5,106.3 มิลลิเมตร ฤดูกาลมีเพียงสองฤดูคือฤดูร้อนกับฤดูฝน มีทิวเขาชันการกสิกรรม เกิด และนครศรีธรรมราชทอดตัวตามแนวยาวจากเหนือจรดใต้ ทำให้เกิดลำน้ำใหญ่ ทอดตัวเป็นแนวขวางกับคาบสมุทรไหลลงสู่ทะเลในระยะสั้น ๆ ลักษณะดังกล่าวทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืช สัตว์บก และสัตว์น้ำในทุกจังหวัด ชาวบ้านสามารถหาอาหารกินได้จากป่า แม่น้ำ และทะเล จากความหลากหลายทางชีวภาพดังกล่าวทำให้คนในภาคใต้ตอนบนโดยทั่วไปทั้งสองคาบสมุทร เกิดความเป็นตัวตนในนิสัยที่ไม่ต้อง ขยัน ไม่ต้องพึ่งพาใครก็อยู่ได้ ไม่ขวนขวายที่จะทำงานประเภทรับจ้าง การคิดค้นเสาะหา เทคโนโลยีมาใช้งานทางเกษตรต่ำเมื่อเทียบกับภาคอื่น มีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง ไม่ง้อ งอน คือร้น หัวแข็ง ไม่เชื่อการชักชวนซึ่งง่าย ๆ นิสัยการบริการต่ำ ฯลฯ (ชวน เพชรแก้ว, 2534, หน้า 45)

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ และลักษณะของคนภาคใต้ตอนบนดังกล่าว ส่งผลให้ ในบางชุมชนไม่สนใจในการดำเนินกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนมากนัก แม้จะได้รับการ กระตุ้นและการส่งเสริมจากภาครัฐตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา ในบางชุมชนชาวบ้าน ส่วนหนึ่งสนใจและติดตามข่าวสารเรื่องวิสาหกิจชุมชน แต่ขาดผู้นำของชุมชนที่เห็น ความสำคัญของวิสาหกิจชุมชน ที่จะชักนำชาวบ้านให้รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมร่วมกัน

ทั้ง ๆ ที่ความรู้ ความสามารถของคนในชุมชนไม่ด้อยกว่าชุมชนอื่น หรือบางชุมชน ประสบการณ์ในอดีตก่อนที่นโยบายการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนจะเข้ามาในหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2544 ชาวบ้านเคยรวมกลุ่มกันแต่ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากความเลื่อยขาของ สมาชิก และความไม่เอาจริงเอาจังของผู้นำและของกลุ่ม ทำให้ชาวบ้านเกิดความไม่ มั่นใจต่อการรวมกลุ่มในครั้งใหม่

ในชุมชนที่ไม่มีการดำเนินการวิสาหกิจชุมชนมีลักษณะคล้าย ๆ กันคือชาวบ้าน ในชุมชนขาดความกระตือรือร้นในเรื่องการประกอบอาชีพอย่างอื่น นอกเหนือไปจาก อาชีพเดิมที่ทำอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นรับจ้าง การทำสวนผลไม้ สวนยางพารา หรือสวน ปาล์มน้ำมัน นอกจากนี้ประสบการณ์ความล้มเหลวของการรวมกลุ่มในอดีต ตลอดจน ความไม่กระตือรือร้นของผู้นำและคนในชุมชนก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้วิสาหกิจชุมชน ไม่เป็นที่แพร่หลายในภาคใต้ตอนบนเท่าที่ควร

ชุมชนที่มีการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน

ในชุมชนที่มีการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน หากพิจารณาย้อนหลังไปยังปี พ.ศ. 2540 ที่ประเทศไทยเกิดภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ และได้ใช้นโยบายวิสาหกิจชุมชนเพื่อ แก้ไขปัญหาดังกล่าวในปี พ.ศ. 2544 ในชุมชนที่มีความสนใจในการดำเนินการวิสาหกิจ ชุมชน คนในชุมชนจะมีลักษณะค่อนข้างจะกระตือรือร้นต่อสิ่งใหม่ ๆ ความสนใจมีทั้ง ครัวเรือนที่มีรายได้แน่นอนสามารถเลี้ยงตนเองได้ และครัวเรือนที่รายได้ค่อนข้างต่ำ ใน ชุมชนดังกล่าวผู้ที่มิบทบาทสำคัญคือผู้นำของชุมชน ซึ่งอาจเป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หรือ แม้แต่ผู้นำที่ไม่เป็นทางการในชุมชนเอง

ในช่วงก่อนวิกฤติเศรษฐกิจของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2540 เศรษฐกิจในภาคใต้ ตอนบนมีการขยายตัวมากขึ้นตามกระแสของเศรษฐกิจประเทศไทย และหลังจากที่ ประเทศไทยเกิดปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ผลกระทบที่ เกิดขึ้นในภาคใต้ตอนบนมีผลต่อภาคอุตสาหกรรมและบริการมาก โดยเฉพาะ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ธุรกิจบ้านจัดสรร และอุตสาหกรรมการผลิต มีคนตกงานจาก ภาวะดังกล่าวจำนวนมาก คนในชนบทที่มีอาชีพเกษตรได้รับผลกระทบจากราคาพืชผลที่ ตกต่ำ จากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำลูกหลานของคนในชุมชนที่ตกงานจากกรุงเทพมหานคร

และจากตัวเมืองได้กลับมาอยู่ในชุมชน เดิมชุมชนก็มีการรวมกลุ่มในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อยู่แล้ว แต่รูปแบบการดำเนินงานยังไม่จริงจังเท่าที่ควร จากวิกฤติเศรษฐกิจและนโยบายส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนของรัฐบาล ทำให้คนในชุมชนมองเห็นช่องทางในการหารายได้เพื่อช่วยเหลือตัวเองจากวิสาหกิจชุมชน

หากพิจารณาจะเห็นได้ว่าในชุมชนที่มีวิสาหกิจชุมชน ความพร้อมในการดำเนินกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนมาจากปัจจัยคนในชุมชนเป็นสำคัญ ทั้งการมีผู้นำของชุมชนที่เข้มแข็ง และการที่คนในชุมชนมีจิตสำนึกในการเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากกิจกรรมของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่จะเกิดขึ้น ปัจจัยที่สำคัญเกิดจากผู้นำในชุมชนที่มีบทบาทอย่างมากในการกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นประโยชน์จากการรวมกลุ่ม ความกระตือรือร้นของคนในชุมชนเอง ตลอดจนบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐในการประชาสัมพันธ์และส่งเสริมกิจกรรมดังกล่าว หากเจ้าหน้าที่ในพื้นที่เอาใจจริงเอื้อโอกาสในการเกิดขึ้น และการประสบความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนมีความเป็นไปได้มากขึ้น

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

โดยแนวคิดในการพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นฐานความคิดที่สำคัญของการส่งเสริมกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนตามนโยบายของรัฐบาล โดยที่เป็นแนวคิดในการส่งเสริมการพัฒนาจากพื้นฐานของชุมชนเอง ซึ่งหลักการที่สำคัญของแนวคิด มีดังนี้ (สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ, 2552)

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน

จากนโยบายวิสาหกิจชุมชนของรัฐบาล เป็นนโยบายที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาชุมชนที่เน้นการให้ความสำคัญแก่คนในชุมชน โดยการพัฒนาชุมชนมีหลักปรัชญาที่เป็นพื้นฐานของการพัฒนา ซึ่งเป็นแนวคิดทำนองเดียวกับการส่งเสริมกิจกรรมวิสาหกิจชุมชน ดังนี้

1. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม และความเป็นผู้นำซ่อนเร้นอยู่ในตัว พลังเหล่านี้สามารถเจริญเติบโต และนำออกมาใช้ได้ ถ้าได้รับการพัฒนา

2. บุคคลแต่ละคนถ้าหากมีโอกาสแล้ว ย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้เปลี่ยนแปลงทัศนะ ประพฤติปฏิบัติ และพัฒนาขีดความสามารถให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นได้
3. บุคคลแต่ละคนย่อมมีความสำคัญและมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน จึงมีสิทธิอันพึงได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรมอย่างบุคคลมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนผู้หนึ่ง
4. บุคคลแต่ละคนย่อมมีสิทธิ และสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนไปในทิศทางที่ตนต้องการ
5. การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของคนในชุมชนทุกด้าน เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา และมีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนทุกคนและชุมชนโดยส่วนรวม

แนวความคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน

แนวความคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนในระดับปฏิบัติ เป็นแนวคิดที่เป็นพื้นฐานในการส่งเสริมการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนของภาครัฐ เน้นการช่วยเหลือตนเองได้ของคนและชุมชน โดยมีแนวความคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) เป็นหัวใจของงานพัฒนาชุมชน โดยยึดหลักของการมีส่วนร่วมที่ว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดตัดสินใจวางแผนงาน การปฏิบัติการและร่วมบำรุงรักษา
2. การช่วยเหลือตนเอง (aided self-help) เป็นแนวทางในการพัฒนาที่ยึดเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่ง คือ ต้องพัฒนาให้ประชาชนพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยมีรัฐคอยให้การช่วยเหลือ สนับสนุน ในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน ตามโอกาสและหลักเกณฑ์ที่เหมาะสม
3. ความคิดริเริ่มของประชาชน (initiative) ในการทำงานกับประชาชนต้องยึดหลักการที่ว่า ความคิดริเริ่มต้องมาจากประชาชน ซึ่งต้องใช้วิธีแห่งประชาธิปไตย และหาโอกาสกระตุ้นให้การศึกษา ให้ประชาชนเกิดความคิด และแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้าน ตำบล

4. ความต้องการของชุมชน (felt-needs) การพัฒนาชุมชนต้องให้ประชาชน และองค์กรประชาชนคิด และตัดสินใจบนพื้นฐานความต้องการของชุมชนเอง เพื่อให้เกิดความคิดที่ว่างงานเป็นของประชาชน และจะช่วยกันดูแลรักษาต่อไป

5. การศึกษาตลอดชีวิต (life-long education) งานพัฒนาชุมชนถือเป็นกระบวนการให้การศึกษาภาคชีวิตแก่ประชาชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคน การให้การศึกษาต้องให้การศึกษาอย่างต่อเนื่องกันไป ครอบคลุมทั้งดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน

กองทุนหมู่บ้าน

จากแนวคิดและการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่ผ่านมา เป็นการสะสมทุนต่าง ๆ ที่มีในชุมชน การดำเนินงานที่ผ่านมาเป็นประสบการณ์ที่ผู้คนในชุมชนได้รับ และเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการเกิดขึ้น และการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน

กองทุนหมู่บ้านประกอบด้วยทุนที่เป็นคนแต่ละคน ทุนทางสังคมที่ถักทอคนแต่ละคนมาเป็นกลุ่มคนหรือสังคม ทุนทางวัฒนธรรม คือวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มคนที่ประสานสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ทุนทางศีลธรรม หมายถึงความถูกต้องแห่งการอยู่ร่วมกัน เช่น ความเอื้ออาทรต่อกัน ความเชื่อถือและไว้วางใจกันได้ ความสุจริตความเสียสละ ทุนทางทรัพยากร เช่น ดิน น้ำ ป่า อากาศ ไร่นา วัว และควาย ที่มี การอนุรักษ์มีการใช้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ทุนทางปัญญา ได้แก่การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และนำเอาความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน และความรู้จากภายนอกชุมชน มาสังเคราะห์เป็นปัญญาและการจัดการเพื่อให้การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และระหว่างชุมชนกับโลกภายนอกชุมชน เป็นไปอย่างรักษาความสมดุลไว้ได้ เพื่อความเป็นปรกติและยั่งยืน ทุนที่เป็นเงินอันช่วยกันออมไว้เพื่อให้กระบวนการออมและการจัดการรวมทั้งตัวเงิน เป็นเครื่องกระตุ้น และส่งเสริมสร้างทุนที่ไม่ใช่เงินมีทั้งหมด

6 ประการ (สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ, 2552)

ทุนที่ไม่ใช่เงิน คือ คน สังคม วัฒนธรรม ศีลธรรม ทรัพยากร และ ปัญญา ถูกถักทอเข้าด้วยกัน “คุณค่าที่ไม่ใช่เงิน” (nonmonetary values) คือความใกล้ชิด ความเอื้ออาทรต่อกัน ความไว้วางใจ เชื่อใจ ความสุจริต ความเสียสละ คุณค่าที่ไม่ใช่เงินนี้มีพลังผูกพันเข้าไว้ด้วยกัน คุณค่านี้อาจเรียกว่าเป็น “ธรรมะแห่งการถักทอ”

ชุมชนจะก่อตัวขึ้นมาเองด้วย “ธรรมะแห่งการถักทอ” งอกงามและเติบโตไปโดยธรรมชาติ เป็นองค์กร โดยธรรม องค์กร โดยธรรมทำให้ทุกคนมีความสุขและสร้างสรรค์อย่างยิ่ง ตรงกันข้ามกับองค์กรโดยอำนาจที่ใช้กันโดยทั่วไปไม่ว่าในทางการเมือง ราชการ การศึกษา ศาสนา หรือธุรกิจ ซึ่งบีบบังคับ ไม่สร้างสรรค์ และก่อให้เกิดความเครียด อำนาจและเงินที่เข้าทำลาย “คุณค่าที่ไม่ใช่เงิน” และทำลายความเข้มแข็งของชุมชน หรือทำให้ความเป็นชุมชนไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าเข้าใจใช้เงินให้ไปหนุนคุณค่าที่ไม่ใช่เงินเงินก็มีประโยชน์ในการส่งเสริมความเข้มแข็ง ของชุมชนได้

นับจาก พ.ศ. 2504 ประเทศไทยได้กำหนดให้มีแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ และ สังคมในช่วง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 ที่ผ่านมามีการนำทรัพยากร- ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และความได้เปรียบด้านแรงงานที่มีราคาถูก และมีอยู่อย่าง เหลือเฟือของประเทศมาใช้สนับสนุนการพัฒนาและขยายฐานการผลิตทำให้ระบบ เศรษฐกิจมีการขยายตัวในอัตราที่สูง แต่การเติบโตดังกล่าวนอกจากจะต้องแลกเปลี่ยน ด้วยทรัพยากร ธรรมชาติที่ร่อยหลอ และเสื่อมโทรมลงเป็นอย่างมาก และต้องมีการ นำเข้าทางเทคโนโลยีและการตลาดจากต่างประเทศ ในขณะที่ข้อจำกัดที่เป็นอยู่ของ ประเทศทั้งด้านการพัฒนาศักยภาพของคน การบริหารจัดการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเสริมสร้างฐานทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ส่งผล โดยตรงต่อคุณภาพและประสิทธิภาพโดยรวมของการพัฒนาประเทศ อันจะนำไปสู่ขีด ความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นตามมา คือ ความขัดแย้งใน สังคมจากการ เลื่อมล้ำของรายได้ และการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่เหลืออยู่เพียง เล็กน้อยนั้นมากขึ้น รวมถึงการพัฒนาจะกระจุกอยู่เฉพาะพื้นที่ในเขตเมือง และชุมชน ด้านอุตสาหกรรม ไม่เกิดการกระจายการพัฒนาสู่ชนบท ซึ่งเป็นพื้นที่ของคนส่วนใหญ่ ของประเทศ เกิดการอพยพปัจจัยการผลิตของชุมชน โดยเฉพาะแรงงาน ซึ่งส่งผลถึง การแยกคนออกจากชุมชน สรุปได้ว่าแม้การพัฒนาเศรษฐกิจจะบรรลุผลตามความมุ่งหมาย แต่ความสำเร็จดังกล่าวได้นำไปสู่ผลการพัฒนาที่ไม่พึงปรารถนาทางด้านสังคม และ การพัฒนานั้นอาจจะไม่ยั่งยืน เพราะคนในสังคมส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับผลประโยชน์จาก กระบวนการพัฒนาที่ต่อเนื่องกันมายาวนาน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และความต่อเนื่องของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 จึงได้ปรับเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาใหม่ โดยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาคน ทั้งในฐานะ ผู้มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนา และเป็นผู้ได้รับประโยชน์ หรือผลกระทบโดยตรงจากการพัฒนาจึงมุ่งเน้นการพัฒนาแบบองค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” และมีกระบวนการที่บูรณาการทุกด้านในการเชื่อมโยงกัน ส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน ให้มีความสามารถหรือประสิทธิภาพต่อการสร้างความสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนและความ อยู่ดีมีสุขของคนไทยและสังคมไทย

จากกระบวนการพัฒนาใหม่ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และความต่อเนื่องของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 กับปรัชญาของนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ในการเสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาของตนเอง และถือคุณประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน เสริมสร้างการเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน และประชาสังคม รวมถึงการกระจายอำนาจ ให้ท้องถิ่นและเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน และวัตถุประสงค์การจัดตั้งกองทุน 1 ล้านบาท เป็นแหล่ง เงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง สำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วนและสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุน สวัสดิการที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบการบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนเมือง ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหาและเสริมสร้างศักยภาพและส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต และเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง

สำหรับในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 เป็นการมุ่งเสริมให้สังคมไทยอยู่เย็นเป็นสุข ด้วยวิธีปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนที่เข้มแข็งจึงเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนา โดยที่ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาจะช่วยสนับสนุน ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถจัดกิจกรรมที่เป็นองค์ความรวมมีกระบวนการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ร่วมกันของคนในชุมชนในรูปแบบที่หลากหลายตามภูมิสังคมด้วยทุนทางทรัพยากร และศักยภาพของชุมชน มีการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองอย่างพอเพียงพึ่งพาตนเองได้ มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันทั้งภายในและภายนอกชุมชน บนพื้นฐานการเคารพ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยสรุปได้เป็น 3 แนวทางหลัก

1. การบริหารจัดการกระบวนการชุมชนเข้มแข็ง
2. การสร้างความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชน
3. การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการอยู่ร่วมกันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสันติและเกื้อกูลกัน

แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นความแตกต่างที่เกิดขึ้นในสังคมระหว่างช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งทั้งระดับจุลภาคและระดับมหภาค ซึ่งอาจจะเป็นผลดีหรือผลเสียก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนมาก และเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างกันของสิ่งต่าง ๆ ในโครงสร้างสังคม รวมทั้งความสัมพันธ์กับปัจจัยที่ไม่ใช่ทางสังคมด้วย (นิเทศ ดินณะกุล, 2544, หน้า 9-10)

การดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนตามนโยบายของรัฐบาล เป็นสิ่งกระตุ้นกิจกรรมในชุมชน และส่งผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนของสังคมไทยอย่างกว้างขวาง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหลาย ๆ ส่วนของสังคม

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

สำหรับความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายแตกต่างกันหลายนัย ดังนี้

สุพัตรา สุภาพ (2540, หน้า 117) ได้ให้ความหมายว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ด้วยสายตา ในลักษณะต่าง ๆ ของวิธีการดำรงชีวิต

ผจงจิตต์ อธิคมนันทะ (2543, หน้า 21) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างสังคมนั้นประกอบด้วยกลุ่มคน ความสัมพันธ์ และสถาบัน โดยที่การเปลี่ยนแปลงในกลุ่มคนเป็นการเปลี่ยนแปลงในอัตราการเกิด อัตราการตาย การกระจายตัวของประชากร การอพยพเคลื่อนย้าย การเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ ได้แก่ความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิมาเป็นทุติยภูมิกันมากขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงในสถาบันได้แก่การเกิดมีสถาบันต่าง ๆ เพิ่มขึ้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2547, หน้า 5) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง เป็นการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม คือในกลุ่มหรือองค์การทางสังคมแต่ละกลุ่มหรือองค์การสังคม หรือทั้งโครงสร้างของสังคมเลย เป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป จนถึงความสัมพันธ์ในกลุ่มใหญ่ทั้งสังคม

Hans and Mill (1953, p. 398) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับบทบาท สถาบัน หรือระเบียบต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นโครงสร้างสังคม

Rogers (1969, p. 14) ให้ความหมายว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าหมายถึง กระบวนการการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม

Smelser (1988, p. 383) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับจำนวนประชากร พฤติกรรมของสมาชิกในสังคม โครงสร้างสังคม และแบบแผนของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกับแบบแผนทางวัฒนธรรม

ในที่นี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคม หรือของรูปแบบของความสัมพันธ์และการปะทะสัมพันธ์กันทางสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับ บทบาท ระเบียบแบบแผน ค่านิยมและวัฒนธรรม เป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อน และเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างกันของสิ่งต่าง ๆ ในโครงสร้างสังคม รวมทั้ง ความสัมพันธ์กับปัจจัยที่ไม่ใช่ทางสังคมด้วย เช่น การเปลี่ยนแปลงทางนิเวศน์วิทยา ประชากรและเทคโนโลยี

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบทไทย

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบทไทยมีทั้งปัจจัยที่มาจาก ภายในและภายนอกชุมชน การเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบทไทยส่วนหนึ่งเป็นผลจากการดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยในระยะแรกโครงการพัฒนาชนบทจัดทำขึ้น โดยใช้แนวทางการพัฒนา เน้นการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน ต่อมาในระยะหลังแปรเปลี่ยนมาเป็นการเน้นแนวทางพัฒนาเพื่อกลยุทธ์ทางเศรษฐกิจ (บรรพต วีระสัย, 2519, หน้า 120-121)

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบทไทยมี 2 ประการคือ ปัจจัยจากภายในชุมชน และปัจจัยภายนอกชุมชน ปัจจัยภายในชุมชนมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบทไทย ได้แก่ (1) การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ และ (2) การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร คือ อัตราการเกิด อัตราการตาย อัตราการโยกย้ายถิ่นฐานที่มีอยู่มากในชนบททำให้วิถีชีวิตของชาวชนบทเปลี่ยนแปลงไป

ส่วนปัจจัยจากภายนอกชุมชนที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบทไทย ได้แก่ (1) เทคโนโลยี มีการนำวิทยาการสมัยใหม่มาใช้ ทำให้เทคนิคในการผลิตและการดำรงชีพเปลี่ยนไปจากเดิม (2) เศรษฐกิจ การนำเทคโนโลยีมาใช้ทำให้การผลิตเพิ่มปริมาณมากขึ้น ทำให้การผลิต การบริโภค และการจำหน่ายแจกตามแบบเดิมได้เปลี่ยนแปลงจากระบบเกษตรกรรมที่ทำเพียงพอกินพอใช้มาเป็นเพื่อการค้า มีผลให้ชุมชนเกิดกลุ่มทางสังคมใหม่ ๆ ขึ้นมา (3) การปรับปรุงระบบการศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายและวิธีการทางการศึกษาในสังคม ทำให้ชาวชนบทรุ่นลูกในปัจจุบันมีความคิดเปลี่ยนแปลงไปส่งผลกระทบต่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมใน

ชนบท และ (4) การแพร่ขยายของการคมนาคมและการสื่อสารในชนบท มีความสะดวก และรวดเร็วดีขึ้น ทำให้การแพร่ขยายทางวัฒนธรรมเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว มีการ ผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมที่มาจากภายนอกชุมชนกับวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชน การเปลี่ยนแปลงในสังคมมีขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการ วิวัฒนาการ จากการศึกษาในสังคมอเมริกาพบว่า สังคมจะเริ่มต้นจาก (1) สังคมประเพณี นำหรือสังคมแบบธรรมเนียมนิยมบัญชา (tradition-directed) เกิดขึ้นในช่วงที่ประชากรมีการ ขยายตัวมาก มีอัตราการเกิดและการตายสูง สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ อายุเฉลี่ย ของคนไม่สูงมาก วิถีชีวิตเน้นหนักไปในทางปรับตัว (adaptation) สำหรับการสร้างสิ่ง ใหม่ (innovation) พฤติกรรมของบุคคลขึ้นอยู่กับ การคล้อยตามผู้อาวุโส ศาสนา จารีตประเพณี และธรรมเนียมปฏิบัติ คนมีการเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน การเปลี่ยนแปลง มีน้อยเป็น ไปอย่างเชื่องช้า มีการถือระบบวงศาคุณาญาติ (2) สังคมสำนึกนำ (inner-directed) เป็นสังคมที่มีความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ประชากรมีมากขึ้น เพราะอายุยืนยาวขึ้น อัตราการตายน้อยลง มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและสังคม คนใน สังคมจะห่วงอุดมคติและอุดมการณ์ที่ตั้งไว้มากกว่าสิ่งอื่น มีกลุ่มคนที่กระตือรือร้น สนใจในการสร้างชาติ และ (3) สังคมผู้อื่นนำ จำนวนประชากรลดลง การทำงานใช้ เครื่องทุ่นแรง ทำให้คนมีเวลาว่างมาก สังคมเข้าสู่ยุคอุดมโภคา (affluent society) สังคมมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นผลจากความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม การยึดถือ หลักการหรือการมีสำนึกนำน้อยลง คนแก่มีมากขึ้น บทบาทของสื่อมวลชนมีมาก สังคมไทยข้ามขั้นจากสังคมประเพณีนำไปสู่สังคมผู้อื่นนำขาดสายใยที่มั่นคงตรงกลาง ได้แก่ บุคลิกภาพประเภทสำนึกนำ (บรรพต วีระชัย, 2519, หน้า 121-125)

ปัจจัยที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคม และ การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมภายนอกสังคม ปัจจัยสำคัญที่เป็นสาเหตุของ การเปลี่ยนแปลง ได้แก่

1. สภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปรากฏการณ์ บางอย่างของธรรมชาติ เช่น ความแห้งแล้ง น้ำท่วมหรือภัยธรรมชาติอื่น อาจเป็นสาเหตุ

ให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต เช่น การย้ายถิ่น การเปลี่ยนอาชีพ หรือการคิดค้นวิธีการใหม่ ๆ เพื่อแก้ปัญหานั้น ๆ (จำนง อดิวัฒน์สิทธิ์, 2543, หน้า 171; บันเทิง พาพิจิตร, 2547, หน้า 182; ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2545, หน้า 83; สนธยา พลศรี, 2545, หน้า 196; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546, หน้า 113; สุพิศวง ธรรมพันทา, 2543, หน้า 70; Vander Zanden, 1996, p. 355)

2. ประชากร การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของประชากรอาจทำให้สังคมต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบการปกครอง ระบบครอบครัว การขยายตัวของสมาชิกในสังคม และการขยายตัวของเมือง (จำนง อดิวัฒน์สิทธิ์, 2543, หน้า 171; ณรงค์ เส็งประชา, 2532, หน้า 106; ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2545, หน้า 83; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546, หน้า 113; สุพิศวง ธรรมพันทา, 2543, หน้า 71; Vander Zanden, 1996, p. 351)

3. เทคโนโลยี การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ การนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาใช้ในการสังคมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนการดำรงชีวิตหลายประการ (จำนง อดิวัฒน์สิทธิ์, 2543, หน้า 171; บันเทิง พาพิจิตร, 2547, หน้า 185; ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2545, หน้า 83; สนธยา พลศรี, 2545, หน้า 197; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546, หน้า 113; สุพิศวง ธรรมพันทา, 2543, หน้า 71; Vander Zanden, 1996, p. 357)

4. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นเรื่องของกฎระเบียบของสังคมที่ควบคุมความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของคนในสังคม ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับกระบวนการผลิตในสังคมตั้งแต่การผลิตไปถึงการแบ่งปันผลผลิต การแลกเปลี่ยนและการบริโภคผลผลิตด้วย (จำนง อดิวัฒน์สิทธิ์, 2543, หน้า 171; บันเทิง พาพิจิตร, 2547, หน้า 182; สนธยา พลศรี, 2545, หน้า 196; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546, หน้า 113; สุพิศวง ธรรมพันทา, 2543, หน้า 72)

5. วัฒนธรรมของคนในชุมชน เป็นเรื่องของความคิด ความเชื่อ ค่านิยม หรืออุดมการณ์ของคนในสังคม เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ (จำนง อดิวัฒน์สิทธิ์, 2543, หน้า 172; บันเทิง พาพิจิตร, 2547, หน้า 182; ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2545, หน้า 82; สนธยา พลศรี, 2545, หน้า 197; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546, หน้า 114; สุพิศวง ธรรมพันทา, 2543, หน้า 71; Vander Zanden, 1996, p. 358)

6. ปัจจัยทางการเมือง ความขัดแย้งในสังคม อิทธิพลของผู้นำในสังคม มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (บันเทิง พาพิจิตร, 2547, หน้า 183; ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2545, หน้า 83; สนธยา พลศรี, 2545, หน้า 196; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546, หน้า 113)

7. ปัจจัยทางจิตวิทยา เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดจากคนในสังคมชอบการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ชอบค้นคว้าทดลองสิ่งใหม่ ๆ ชอบหาประสบการณ์ใหม่ ๆ (บันเทิง พาพิจิตร, 2547, หน้า 182; ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2545, หน้า 83; สนธยา พลศรี, 2545, หน้า 197; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546, หน้า 113; สุพิศวง ธรรมพันทา, 2543, หน้า 71)

8. ความต้องการของคนในสังคม เป็นความสนใจของคนส่วนใหญ่ในสังคมจนกลายเป็นประชามติหรือเสียงส่วนใหญ่ที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม (บันเทิง พาพิจิตร, 2547, หน้า 182; ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2545, หน้า 82; สนธยา พลศรี, 2545, หน้า 197; สุพิศวง ธรรมพันทา, 2543, หน้า 72)

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

แนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในการวิจัยครั้งนี้มี 6 ทฤษฎีที่สำคัญ ดังนี้ (นิเทศ ดินณะกุล, 2544, หน้า 19-22; ผจงจิตต์ อธิคมนันท์, 2543, หน้า 39-43; สนิท สมัครการ, 2545, หน้า 22-28)

1. ทฤษฎีการวิวัฒนาการ (evolutionary theory) ทฤษฎีอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ค่อยเป็นค่อยไปและสะสมขึ้นเรื่อย ๆ การเปลี่ยนแปลงเกิดมาจากผลกระทบของโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตกที่มีต่อประเทศกำลังพัฒนา โดยที่เชื่อว่าแบบแผนของการพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนาจะเหมือนกับที่ได้เกิดขึ้นในประเทศที่พัฒนาแล้ว และวิถีทางหรือหนทางที่จะบรรลุถึงการพัฒนาคือ การทำให้ประเทศกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรม (industrialization)

ผู้ให้กำเนิดคือ Tylor จากความคิดที่ว่าพฤติกรรมที่มนุษย์คิดค้นกรองออกมาจากความคิดของมนุษย์เอง โดยมีธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกระตุ้นให้เกิด

ความคิดนั้น เป็นพฤติกรรมที่นำมาตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์เอง ทฤษฎีอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ค่อยเป็นค่อยไปและสะสมขึ้นเรื่อย ๆ การเปลี่ยนแปลงเกิดมาจากผลกระทบของโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตกที่มีต่อประเทศกำลังพัฒนา โดยที่เชื่อว่าแบบแผนของการพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนาจะเหมือนกับที่ได้เกิดขึ้นในประเทศที่พัฒนาแล้ว และวิถีทางหรือหนทางที่จะบรรลุถึงการพัฒนาคือ การทำให้ประเทศกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรม (industrialization) Smelser (1976) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาเป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัย เกี่ยวข้องกับกระบวนการ 4 อย่าง ที่แตกต่างกันแต่มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ (1) ทางด้านเทคโนโลยี สังคมจะเปลี่ยนจากการใช้เทคนิคง่าย ๆ และดั้งเดิมไปสู่การใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (2) ทางด้านเกษตรกรรม สังคมจะเปลี่ยนจากการทำเกษตรกรรมเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อการค้า ซึ่งหมายรวมถึง การปลูกพืชที่ทำเงินเฉพาะอย่าง การซื้อสินค้าที่ไม่ใช่สินค้าเกษตรในตลาดและว่าจ้างแรงงานเพื่อการเกษตร (3) ทางด้านอุตสาหกรรม จะเปลี่ยนจากการใช้แรงงานมนุษย์และสัตว์ไปสู่การทำอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง นั่นคือการทำงานเพื่อค่าจ้างแรงงาน โดยการใช้เครื่องจักรกลเพื่อทำการผลิตสินค้าส่งตลาด และ (4) ทางด้านการจัดการทางนิเวศวิทยา จะเปลี่ยนจากการตั้งถิ่นฐานที่กระจายไปในพื้นที่เพาะปลูกและหมู่บ้าน ไปสู่การตั้งถิ่นฐานในเมือง

ทฤษฎีวิวัฒนาการอธิบายถึงความก้าวหน้าทางสังคมจากแบบง่าย ๆ (primitive form) และเจริญขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงขั้นแห่งความเจริญทางอารยธรรม (stages of civilization) เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่ว่า “เกิดจากสัญชาตญาณของมนุษย์ชาติที่จะทำให้ตนมีความสมบูรณ์ในตัวเอง” ฉะนั้นจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

ในเมื่อขั้นทางสังคมเป็นไปตามขั้นความเจริญทางอารยธรรม

การเปลี่ยนแปลงในระยะยาวเป็นไปในทิศทางที่เพิ่มพูนความเจริญ มีการปรับปรุงการเปลี่ยนแปลงที่การควบคุมของมนุษย์อยู่เหนือสภาพแวดล้อม เช่นเดียวกับการพัฒนาทางความรู้และศีลธรรม การพัฒนาทางอารยธรรมเป็นเสมือนการวิวัฒนาการในลักษณะ

ที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วเสมอเพื่อก้าวไปสู่ความสมบูรณ์ของมนุษยชาติ การวิวัฒนาการเป็นไปอย่างรวดเร็ว มีการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ

สังคมเปรียบเหมือนกับอินทรีย์สารทางชีววิทยาซึ่งประกอบไปด้วยส่วนต่าง ๆ ที่เรียกว่า เซลล์ (Cell) รวมตัวกันเข้าเป็นสิ่งมีชีวิต หรือสามารถดำรงสภาพความมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกับอินทรีย์ทางสังคม (social organism) ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนที่เล็กที่สุดได้แก่ครอบครัว และครอบครัวต่าง ๆ ก็จะรวมตัวกลายเป็นชุมชนในที่สุด

Spencer ได้อธิบายถึงสังคมและสิ่งมีชีวิตซึ่งได้เจริญขึ้นโดยผ่านกระแสวนเวียนแห่งชีวิต (life cycle) โดยเพิ่มจำนวนและขนาดในขณะเดียวกัน เพิ่มในโครงสร้างบางส่วนที่คล้ายกัน สัมพันธ์กับส่วนที่ไม่เหมือนกัน การวิวัฒนาการเน้นถึงกระบวนการจากสิ่งทั่ว ๆ ไป สิ่งที่เหมือนกันแต่ไม่สัมพันธ์กัน มาสู่ความเฉพาะอย่าง สิ่งที่แตกต่างกันแต่สัมพันธ์กัน การเพิ่มพูนความสลับซับซ้อนได้เกิดขึ้นเมื่อเกิดความเจริญ ในครั้งแรกบทบาทของผู้นำหรือหัวหน้าไม่ได้มีความแตกต่างอย่างชัดเจน สมาชิกของสังคมเบื้องต้นแรกไม่มีการควบคุมบังคับ ความแตกต่างทางสังคมได้เกิดขึ้นเมื่อมีบุคคลต่าง ๆ มากมาย นั่นคือมีการปกครองที่ต่าง ๆ กัน ต่อมาจะมีกฎเกณฑ์ทั่วไปและส่วนต่าง ๆ ประสานกัน และตอบโต้ความแตกต่างระหว่างเงื่อนไขภายนอกและภายใน บุรุษจะตอบโต้ลักษณะหนึ่ง สตรีก็จะเป็นอีกแบบหนึ่ง โครงสร้างจะยิ่งซับซ้อนเมื่อสังคมได้เพิ่มจำนวนสมาชิกมากขึ้น การขยายขนาดของสังคมจะเกี่ยวกับการกระจายพื้นที่ โดยจะแตกต่างในลักษณะสภาพภูมิศาสตร์และมนุษย์นิเวศน์ ส่วนต่าง ๆ จะต่างกันไป ในขณะเดียวกันก็จะเพิ่มความเฉพาะขึ้น ความแตกต่างในโครงสร้างมีขึ้นก็หมายความว่า จะมีความแตกต่างในหน้าที่ประโยชน์ด้วย จนกระทั่งความชำนาญเฉพาะต่าง ๆ ได้ถูกรวบรวมขึ้นในหน่วยต่าง ๆ ของสังคม

จากแนวคิดของทฤษฎีการวิวัฒนาการดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในสังคมมีอยู่ตลอดเวลาในรูปแบบของการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงในแต่ละสังคมจะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับตัวกระตุ้น หรือปัจจัยแห่งการเปลี่ยนแปลง ในการวิจัยครั้งนี้ ทฤษฎีการวิวัฒนาการใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมภาคใต้ตอนบนที่เป็นผลจากวิสาหกิจชุมชนซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการวิวัฒนาการที่ค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับขั้น ความช้าหรือรวดเร็วในการเปลี่ยนแปลงของแต่ละชุมชน

จะแตกต่างกันตามปัจจัยพื้นฐานที่มีอยู่ในชุมชน และปัจจัยกระตุ้นจากกิจกรรมวิสาหกิจชุมชน

2. ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (structural-functional theory) (จำนง อดิวัฒน์สิทธิ์, 2545, หน้า 53-54; นิเทศ ดินณะกุล, 2544, หน้า 27-29; สนิท สมัครการ, 2545, หน้า 28-31; สัตยญา สัตยญาวิวัฒน์, 2550, หน้า 214-216; สุเทพ สุนทรเกสัช, 2540, หน้า 85-90; สุนทรี พรหมเมศ, 2542, หน้า 81-85; Radcliffe-Brown, 1965, p. 181; Buckley, 1966, pp. 236-239; Talcott Parsons, 1965) ตามทฤษฎีมองสังคมเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง มีส่วนประกอบหลายอย่าง แต่ละอย่างมีหน้าที่เฉพาะที่ต้องปฏิบัติเพื่อความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิตนั้น สังคมมนุษย์ในทุกส่วนของสังคมมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ และส่วนต่าง ๆ ของสังคมรวมกันเป็นโครงสร้างของสังคม โดยมีลักษณะดังนี้ (1) สังคมในฐานะที่เป็นระบบ มีอาณาเขตแน่นอน เป็นสังคมที่วางระเบียบตนเอง ควบคุมตนเอง โดยมีแนวโน้มมีส่วนประกอบต่าง ๆ พึ่งพาอาศัยกันและรักษาสมดุลไว้ได้ (2) สังคมต้องมีระบบบำรุงรักษาตนเองเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย สังคมมีความต้องการจำนวนหนึ่งซึ่งเมื่อสนองได้จะทำให้สังคมอยู่ได้ส่วนต่าง ๆ สามารถพึ่งพากันได้และสามารถรักษาสมดุลไว้ได้ (3) การบำรุงรักษาสังคม จำเป็นต้องมีการตอบสนองความต้องการของส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งเป็นการรักษาสมดุลของสังคมด้วย และ (4) ในระบบที่มีความต้องการเช่นนี้ สังคมจึงต้องมีโครงสร้างแบบใดแบบหนึ่งขึ้นมาเพื่อเป็นหลักประกันให้มีการพึ่งพารักษาสมดุลและการมีชีวิตของสังคม

ลักษณะของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมเป็นระบบอันหนึ่ง ระบบนี้จำเป็นจะต้องดำรงอยู่ไปแม้ว่าบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ เนื่องจากกฎธรรมชาติของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย การที่สังคมจะดำรงอยู่ได้ สังคมจะต้องมีโครงสร้างเพื่อทำหน้าที่สำคัญต่าง ๆ ในสังคมอันได้แก่ การมีสถาบันหลัก คือ สถาบันครอบครัว เศรษฐกิจ ศาสนา การเมือง การศึกษา สันทนาการ ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แต่ละสถาบันจะมีหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความจำเป็นของสังคม ช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ เป็นเสมือนกลไกที่ทำงานเพื่อประโยชน์ของสังคม และบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคม โดยปกติการทำงานของกลไกเหล่านี้เป็นผลให้สังคมอยู่ในสภาพสมดุลเคลื่อนที่ กล่าวคือ ทุกส่วนหรือสถาบันของสังคมปรับตัวเข้าหากันตาม

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมทางสังคมและภูมิศาสตร์ แต่ละสถาบันจะทำหน้าที่ของตนซึ่งเป็นการสนองความต้องการของสถาบันอื่น ๆ และสังคมเป็นส่วนรวม เพื่อให้สังคมอยู่ในสภาพสมดุล แต่การสมดุลนี้เป็นการสมดุลเคลื่อนที่ หมายถึงว่า การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเสมอในทุกขณะ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นจะพยายามปรับเข้าหากันเพื่อให้สังคมเกิดความสมดุล แต่ไม่มีสังคมใดที่ส่วนประกอบหรือสถาบันต่าง ๆ สามารถทำหน้าที่ของตน โดยสมบูรณ์ทุกประการ

Radcliffe-Brown กล่าวว่า สังคมเปรียบเหมือนอินทรีย์สิ่งมีชีวิต มีการเกิด เจริญเติบโต เจ็บป่วยได้ เยียวรักษาได้ เมื่อหายแล้วก็จะก้าวเดินต่อไปได้ ร่างกายมนุษย์มีอวัยวะเป็นส่วนประกอบเพื่อการคงอยู่ สังคมก็มีโครงสร้างเพื่อการดำรงตน ทั้งอวัยวะของคนและโครงสร้างของสังคมต่างก็ทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์กันเพื่อผดุงร่างกายและสังคม หากสังคมเกิดความขัดแย้งกันในโครงสร้างอันเนื่องมาจากการขัดกันในการทำหน้าที่ที่ไม่สอดคล้องกันทำให้สังคมชะงักงันหรือพัฒนาไปได้ช้า สังคมก็จะหาทางแก้ไขหรือปรับเปลี่ยนโครงสร้างของตนเองเพื่อดำรงอยู่ หรือพัฒนาก้าวหน้าต่อไป ร่างกายมนุษย์นั้นเมื่อเจ็บป่วยลงสามารถเยียวรักษาได้เช่นกัน อวัยวะในร่างกายบางส่วนก็สามารถปรับเปลี่ยนและแทนที่ได้ แต่ก็ทำไม่ได้ทั้งหมดทุกส่วน โครงสร้างหลัก ๆ ไม่สามารถจะเปลี่ยนได้ เช่น ตับ ลำไส้ สมอ ฯลฯ เป็นต้น คนจึงตายได้ แต่สังคมไม่มีวันตาย หลังจากที่ได้ปรับ ทำให้พัฒนาขึ้นแล้วสังคมจะก้าวเดินต่อไปได้

จากแนวคิดของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าในสังคมจะต้องมีโครงสร้างของสังคมและในโครงสร้างจะมีสถาบันต่าง ๆ ของสังคมที่ทำหน้าที่ให้กลไกต่าง ๆ ภายในสังคมขับเคลื่อน หรือดำเนินกิจกรรมทางสังคมต่อไปได้ ในการวิจัยครั้งนี้ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ใช้ในการอธิบายให้เห็นว่า สังคมภาคใต้ตอนบนมีสถาบันทางสังคมหลากหลายที่เป็นโครงสร้างของสังคม แต่ละสถาบันจะมีหน้าที่แตกต่างกันทำให้สังคมมีการเคลื่อนไหว และแต่ละสถาบันมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ในรูปแบบกลุ่ม สมาคม หรือองค์การรูปแบบอื่น ๆ ต่างก็มีหน้าที่ที่จะกระทำเพื่อให้เกิดคุณภาพในสังคมนั้น ๆ เป็นการรักษาสังคมให้อยู่รอด

3. ทฤษฎีการเรียนรู้ (a theory of learning) จากทฤษฎีการเรียนรู้ของ Maslow (1962) กล่าวว่า มนุษย์ทุกคนมีความต้องการพื้นฐานตามธรรมชาติเป็นลำดับขั้น คือ ขั้น

ความต้องการทางร่างกาย (physical need) ชั้นความต้องการความมั่นคงปลอดภัย (safety need) ชั้นความต้องการความรัก (love need) ชั้นความต้องการการยอมรับและการยกย่องจากสังคม (esteem need) และชั้นความต้องการที่จะพัฒนาศักยภาพของตนอย่างเต็มที่ (Self-actualization) หากความต้องการขั้นพื้นฐานได้รับการตอบสนองอย่างพอเพียงสำหรับคนในแต่ละชั้น มนุษย์จะสามารถพัฒนาตนไปสู่ขั้นที่สูงขึ้น มนุษย์มีความต้องการที่จะรู้จักตนเองและพัฒนาตนเอง ประสบการณ์ที่เรียกว่า “Peak Experience” เป็นประสบการณ์ที่เป็นจุดสูงสุดหรือเป็นภาวะที่ดื่มด่ำของสภาพการรู้จักตนเองตรงตามสภาพความเป็นจริง มีลักษณะน่าตื่นตะลึง เป็นความรู้สึกริบติด เป็นช่วงเวลาที่คุณคนเข้าใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างถ่องแท้ เป็นสภาพที่สมบูรณ์มีลักษณะผสมผสานกลมกลืน เป็นช่วงเวลาแห่งการรู้จักตนเองอย่างแท้จริง บุคคลที่มีประสบการณ์เช่นนี้บ่อย ๆ จะสามารถพัฒนาตนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เทคโนโลยีที่เข้ามาพร้อมกับวิสาหกิจชุมชนจะส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของคนในด้านการเรียนรู้สิ่งแปลกใหม่จากสังคมอื่น ซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อความต้องการของคนในระดับต่าง ๆ ของชุมชน สิ่งตอบสนองอาจเป็นรายได้จากวิสาหกิจ หรือความตื่นตัวจากการรับรู้เทคโนโลยีใหม่ และการพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ

จากแนวคิดของทฤษฎีการเรียนรู้จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้เป็นเรื่องสำคัญของบุคคลในการรับนวัตกรรมใหม่ ๆ บุคคลสามารถเรียนรู้สิ่งใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากมีการจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม และมีวิธีการที่ดี ในการวิจัยครั้งนี้ทฤษฎีการเรียนรู้ช่วยในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในภาคใต้ตอนบนที่เป็นผลจากวิสาหกิจชุมชน โดยที่คนในชุมชนจะได้เรียนรู้สิ่งใหม่คือการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนที่เข้ามา และคนในชุมชนจะมีการปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งใหมื่อดังกล่าวอย่างไร

4. ทฤษฎีมนุษย์นิเวศวิทยา (human ecology theory) ซึ่ง สัตยญา สัตยญาวิวัฒน์ (2549, หน้า 46-47) ซึ่งให้เห็นว่ารูปแบบของชุมชนแต่ละแห่งแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และที่อยู่อาศัย วัฒนธรรมของมนุษย์ถูกสร้างขึ้นขึ้นอยู่กับสังคมย่อย ๆ สรุปเป็นสมมติฐานได้ว่า (1) ชุมชนของสังคมกลุ่มย่อย ๆ ประกอบไปด้วยพื้นที่ซึ่งจะจัดระเบียบประชากรด้วย (2) ประชากรจะมีลักษณะเช่นไรขึ้นอยู่กับพื้นที่ดินที่ครอบครอง และ (3) บุคคลต่าง ๆ ในหน่วย ๆ หนึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ชุมชนนั้น ๆ จะมีกลไกเพื่อให้เกิดความสมดุลในระหว่างสิ่งมีชีวิตที่มีการแข่งขันกัน ระดับสังคมย่อยจะมีความแตกต่างในวัฒนธรรม การแข่งขันจะกำหนดความเป็นระเบียบของสังคม คนกลุ่มหนึ่งมีการแข่งขันกับกลุ่มอื่นมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นและจะคงอยู่ต่อไป ต่อมาจะเกิดการแข่งขันขึ้นอีกจะมีผลตามมาและจะคงอยู่อีกระยะหนึ่งซึ่งมีผลต่อการกระจายตัวของประชากร แสดงถึงความสมดุลสำหรับถิ่นที่อยู่อาศัย ประชากรมีแนวโน้มที่จะกระจายตัวไปในรูปแบบขั้นสุดท้ายที่จะอยู่คงที่ และต่อต้านการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

องค์การสังคมเกิดจากการที่มนุษย์พยายามปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในบริเวณที่อยู่อาศัยบริเวณหนึ่ง ปัจจัยสิ่งแวดล้อมกายภาพเป็นสิ่งที่มอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์ หรือพฤติกรรมมนุษย์จะเป็นอย่างไรก็ได้แต่ว่าสิ่งแวดล้อมทางกายภาพเป็นอย่างไร การเกิดขึ้นขององค์การทางสังคมเกิดได้จากการรวมตัวกันของมนุษย์อันเป็นผลจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม พฤติกรรมในองค์การขึ้นอยู่กับปัจจัยทางกายภาพที่แวดล้อมอยู่

จากแนวคิดของทฤษฎีมนุษย์นิเวศวิทยาจะเห็นได้ว่ารูปแบบของชุมชนที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับประชาชนที่อยู่อาศัยในชุมชนนั้น ๆ ที่มนุษย์พยายามปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ปัจจัยสิ่งแวดล้อมกายภาพเป็นสิ่งที่มอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์ การเกิดขึ้นขององค์การทางสังคมเกิดได้จากการรวมตัวกันของมนุษย์อันเป็นผลจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ในการวิจัยครั้งนี้ทฤษฎีมนุษย์นิเวศวิทยาจะอธิบายถึงความแตกต่างของการปรับตัวของคนในชุมชนภาคใต้ตอนบนที่เกิดจากการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนที่เป็นผลจากปัจจัยคนในชุมชน

5. ทฤษฎีความล่าหรือความเฉื่อยทางวัฒนธรรม (cultural lag theory) ซึ่ง สัตยญา สัตยญาวิวัฒน์ (2536, หน้า 79) กล่าวว่า สังคมได้ดำเนินการ โดยกลไกความสมดุล เมื่อการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นซึ่งทำให้สังคมเสียสมดุล ส่วนอื่น ๆ มีแนวโน้มที่จะหาส่วนชดเชยการเปลี่ยนแปลงเพื่อเสริมสร้างความสมดุล สถานะความสมดุลครั้งใหม่จะแตกต่างจากของเก่าและจะเกิดความล่าหรือความเฉื่อยระหว่างสถานะความสมดุลของทั้งสอง ความเฉื่อยทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อหนึ่งในสองส่วนของวัฒนธรรมซึ่งสัมพันธ์กันเกิดการเปลี่ยนแปลงก่อนหรือหลังการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในระดับสูงกว่าอีก

ส่วนหนึ่ง สังคมมีแนวโน้มพยายามปรับตัวให้โครงสร้างอยู่ในสมดุล เมื่อความสมดุลนั้นเสียไปเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงที่เป็นส่วนชดเชยจะเกิดขึ้นในส่วนอื่นเพื่อเสริมสร้างความสมดุล

จากแนวคิดของทฤษฎีความล่าหรือความเฉื่อยทางวัฒนธรรมที่สังคมจะมีการปรับตัวให้เกิดความสมดุลใหม่ตลอดเวลาแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมใหม่ขึ้นในสังคม ในการวิจัยทฤษฎีความล่าหรือความเฉื่อยทางวัฒนธรรมจะอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมภาคใต้ตอนบนที่มีการปรับตัวของหน่วยต่าง ๆ ในสังคมเพื่อหาจุดสมดุลใหม่อยู่ตลอดเวลา จากการเข้ามาของสิ่งใหม่ในสังคมคือ วิสาหกิจชุมชน

6. ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร (communication theory of modernization) ซึ่ง สัตยญา สัตยญาวิวัฒน์ (2536, หน้า 80-85) อธิบายทฤษฎีนี้ว่า ความทันสมัยเกิดจากการสื่อสารสมัยใหม่ ก่อให้เกิดการขัดเกลาทางสังคม เป็นตัวทำให้มีการปลูกฝังทางจิตตภาพสมัยใหม่ ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวต่าง ๆ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเป็นตัวนำความทันสมัยมาสู่สังคม คือ

6.1 การสื่อสารสมัยใหม่ ก่อให้เกิดการขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ ทั้งการติดต่อระหว่างบุคคลต่อบุคคล และระหว่างบุคคลต่อกลุ่มคน หรือกลุ่มต่อกลุ่ม โดยมีสื่อเข้าช่วย

6.2 การขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ ทำให้สามารถปลูกฝังจิตตภาพสมัยใหม่ ภาวะความเป็นสมัยใหม่ (modernity) ตามทฤษฎีนี้เน้นความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ในขณะที่กระบวนการสร้างภาวะความเป็นสมัยใหม่ (modernization) เป็นพลวัตเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกทอดหนึ่ง

6.3 จิตตภาพสมัยใหม่ กระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนที่ประเภทต่าง ๆ ทฤษฎีจิตตภาพใหม่ หมายถึง ภาพของบุคคลและสังคมสมัยใหม่ที่บุคคลในสังคมวาดขึ้นมา ในความคิดสืบเนื่องมาจากการได้รับรู้ข่าวสารจากการคมนาคมสื่อสารชนิดใหม่ ทำให้บุคคลพยายามที่จะทำให้ตนและสังคมของตนเป็นเช่นนั้น ทางหนึ่งที่สังคมทำก็คือ ถ่ายทอดภาพนี้เข้าไปในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความปรารถนารุนแรง ซึ่งการขัดเกลาทางสังคม (socialization) หมายถึง การถ่ายทอด

วัฒนธรรมจากคนชั่วอายุหนึ่งไปยังคนอีกชั่วอายุหนึ่ง รวมถึงการเรียนรู้ระหว่างกันของคนชั่วอายุเดียวกัน ด้วยกระบวนการถ่ายทอดมีทั้งเนื้อหาสาระและการฝึกความชำนาญในการใช้เนื้อหาสาระนั้นด้วย

6.4 การเคลื่อนที่ประเภทต่าง ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change) หมายถึงทั้งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมร่วมกัน โดยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม (social relationship) เช่น ขนาด ลักษณะและสถานภาพบทบาททางสังคม ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงเฉพาะวัฒนธรรมทางวัตถุและไม่ใช้วัตถุ

6.5 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้เกิดภาวะความเป็นสมัยใหม่ สาเหตุที่ทำให้เกิดการพัฒนาสังคมก็คือ การสื่อสารสมัยใหม่ การขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ จินตภาพสมัยใหม่ การเคลื่อนที่ทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม รวมเป็น 5 ตัวเหตุ ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสารนำมาใช้ในการวิจัย การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในภาคใต้ตอนบนที่เป็นผลกระทบจากวิสาหกิจชุมชน ทฤษฎีนี้จะอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมว่าอาจจะเกิดจากปัจจัยที่สำคัญหลายประการ ซึ่งปัจจัยเหล่านั้นจะมีบทบาทสำคัญในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกัน

ในการวิจัยครั้งนี้ใช้ 6 ทฤษฎีที่กล่าวมาเป็นแนวทางในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในครัวเรือนและชุมชนของภาคใต้ตอนบน ที่เป็นผลกระทบจากวิสาหกิจชุมชน ว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดจากสาเหตุหรือปัจจัยใด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในครัวเรือนและชุมชนอย่างไร

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงระเบียบการกระทำ ความสัมพันธ์ของคน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นผลเนื่องมาจากมีสิ่งแปลกปลอมเข้าไป กระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่เดิม ๆ ของคนในสังคม (พัทยา สายหู, 2540) ในสังคมไทยปัจจุบันมีสิ่งแปลกใหม่เข้าไปในชุมชนตามนโยบายของรัฐบาลที่มี พ.ต.ท.

ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี สิ่งแปลกใหม่ดังกล่าวคือวิสาหกิจชุมชนที่เข้าไป กระตุ้นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ โดยมีวัตถุประสงค์ให้คนในชุมชน องค์การของ ชุมชน สามารถทำกินได้ตามแนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” คาดว่ากิจกรรม วิสาหกิจชุมชนดังกล่าวจะส่งผลต่อความมั่นคงด้านเศรษฐกิจของบุคคล การมีชีวิตความ เป็นอยู่ที่ดีขึ้น ความพอใจต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองของคนในระดับหนึ่ง (โสภณ สุภาพงษ์, 2543) ในการวิจัยครั้งนี้ต้องการทราบผลกระทบที่เกิดขึ้นจาก การดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมระดับครัวเรือนและชุมชนที่ เกิดขึ้นในภาคใต้ตอนบนของประเทศไทย ผู้วิจัยทบทวนผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมพบว่า มีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงดังนี้

1. ปัจจัยภายในครัวเรือน จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยในครัวเรือนมีบทบาท สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชนอย่างมาก ซึ่งปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องได้แก่

1.1 ลักษณะของครัวเรือน เป็นที่ยอมรับกันว่า การเกิด การตาย การย้ายถิ่น ของประชากรรวมทั้งโครงสร้างทางประชากรซึ่งประกอบไปด้วย อายุ เพศ เชื้อชาติ สถานภาพการสมรส การศึกษา อาชีพ รายได้ ภาษาและศาสนา มีผลกระทบต่อการ เปลี่ยนแปลงทางสังคม (เกื้อ วงศ์บุญสิน, 2545; นิพนธ์ เทพวัลย์, 2519) ปัจจัยทางด้าน ประชากรมีอิทธิพลมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งปัจจัยทางด้านประชากรที่ สำคัญมีดังนี้

1.1.1 อายุ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงใน สังคม คนในกลุ่มอายุที่แตกต่างกันจะมีการยอมรับสิ่งใหม่ วัฒนธรรมใหม่ ๆ และ การปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่แตกต่างกัน (Davis, 2001; Sampson, 2001; Sapp, 2001; Scherer, 2001; Tisdell, 2000)

อายุที่แตกต่างกันมีผลต่อ ทักษะคิด ค่านิยม การรับรู้ที่แตกต่างกัน ซึ่งมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่มีประชากรในกลุ่ม ในชุมชนที่มีอายุ แตกต่างกัน คนรุ่นใหม่จะมีการยอมรับในสิ่งใหม่ได้ง่ายกว่าคนรุ่นเก่าที่มีอายุมากกว่า (Reid, 2001; Ripa, 2000; Sakalin, 2000; Solomon & Kington, 2002; Thornton, 2001)

จากการศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของผู้สูงอายุในหมู่บ้านภาคใต้ของไทย พบว่า มีความสัมพันธ์กับการทำสวนยาง ครอบครั้ว ชุมชน และศาสนา ผู้สูงอายุที่ยัง

ทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพจะเข้านอนหัวค่ำเพื่อตื่นตี 1-2 ไปตัดค่าง แล้วจึงได้นอนพักผ่อน และดื่มน้ำชาเพื่อสังสรรค์กับเพื่อนฝูงในตอนบ่าย ซึ่งวิถีชีวิตของผู้สูงอายุดังกล่าวขัดแย้งกับความเชื่อของลูกหลานที่ต้องการทำงานสบาย ๆ ในเมือง

1.1.2 เพศ เพศเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งพบว่า เพศจะส่งผลต่อ ทักษะคติ และค่านิยมของคนในสังคมต่อการยอมรับบทบาทของผู้ชาย และผู้หญิงในกิจกรรมทางสังคมแตกต่างกัน ส่งผลต่อการตัดสินใจภายในสังคม การยอมรับหรือการต่อต้านสิ่งใหม่ ๆ ที่เข้ามาในสังคมจะแตกต่างกันในระหว่างเพศ (Drogus & Htun, 2002; Hyman, 2001; Janjuha-Jiuraj & Woods, 2002)

จากการศึกษาในกลุ่มผู้อพยพเข้าไปอยู่ในอเมริกา พบว่า ผู้หญิงจะมีการปรับตัวในการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทในสังคมใหม่มากกว่าผู้ชาย (Ebaugh & Chafetz, 1999) การต่อสู้ของผู้หญิงที่จะเปลี่ยนแปลงบทบาทความเป็นผู้นำของตนเองในสังคม จากรูปแบบประเพณีเดิม ๆ ที่ยอมรับผู้ชายเป็นใหญ่เป็นเรื่องยากมากโดยเฉพาะในสังคมที่การยอมรับความเป็นผู้นำของผู้หญิงยังน้อยมาก (Cleary, 2000) นอกจากนี้จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นผลจากเพศพบว่า ในการที่ผู้หญิงบวชเป็นชีจะมีการปรับตัวที่แตกต่าง และมากกว่าการที่ผู้ชายบวชเป็นพระ (Scott, 2000)

1.1.3 การศึกษา การศึกษามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมากไม่ว่าจะเป็นการเลื่อนชั้นทางสังคม ทักษะคติในด้านความเป็นอยู่ ความคิดเห็นทางการเมือง และมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งผลกระทบส่วนหนึ่งมาจากระดับการศึกษาของคนในสังคมที่แตกต่างกัน (Boshier, 1997; Connelly, 1997; Durrill, 1997; Kane & Lange, 2002)

นอกจากนี้การศึกษาแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและผลกระทบที่มีต่อการศึกษาของไทยในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 (พ.ศ. 2543-2553) ในภาคตะวันออก พบว่า แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในศตวรรษที่ 21 จะมีการปฏิรูปการเมือง การปกครอง และการบริหาร โดยมีการกระจายอำนาจสู่ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นมากขึ้น ซึ่งผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวจะส่งผล-

ต่อการจัดการศึกษาในทุกๆระดับที่จะต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลง (สุวิชัย โกศัยยะวัฒน์, 2542)

1.1.4 ศาสนา ศาสนาเป็นเรื่องของความเชื่อ ความศรัทธา ความยึดมั่นถือมั่นในบางสิ่ง จะมีผลต่อการยอมรับในวัฒนธรรมใหม่ ๆ ที่จะเข้าไปสู่สังคม การนับถือศาสนาที่แตกต่างกันของคนในสังคม จะมีผลต่อการยอมรับนวัตกรรมใหม่ ๆ การเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น (Davie, 2002; Dawson, 2001; Drogus, 2000; Murphy-Geiss, 2001; Pearce, 2001) ศาสนาจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมช้า หรือรวดเร็วขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงมีผลกระทบต่อความเชื่อทางศาสนาเดิมหรือไม่ (Hamilton, 2000; Lummis & Nesbitt, 2000; Myers, 2000)

จากการศึกษาบทบาทของศาสนาพุทธต่อสถานภาพและบทบาทการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน พบว่า พระสงฆ์ในภาคอีสานมีบทบาทต่อสังคมเป็นอย่างมาก บทบาทหลัก คือ การสั่งสอนเผยแผ่หลักพุทธศาสนาแก่ประชาชน แต่ยังมีบทบาทในการพัฒนาสังคมอีสาน ซึ่งพระแต่ละรูปจะมีความเชี่ยวชาญที่ต่างกันออกไป ทั้งด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ บทบาทในการพัฒนาสังคม ชุมชน บทบาทต่อการศึกษา บทบาทในด้านสุขภาพอนามัยของประชาชน และบทบาทด้านการรักษาสีงแวดล้อม (พิสิฐฐ์ บุญไชย และทรงคุณ จันทจร, 2540)

นอกจากนี้การศึกษายังพบว่า ศาสนามีผลต่อพฤติกรรมหลาย ๆ อย่างของคนในสังคม ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ (Protestant) ทำให้คนมีอุดมการณ์ที่จะทำงานหนัก มีความตระหนี่ อุดม เก็บเงินไว้ลงทุน และผลักดันให้เกิดระบบทุนนิยมขึ้นมา (Delacroix & Nielsen, 2001)

ศาสนาทำให้เกิดพฤติกรรมการจงใจให้บุคคลกล้าแสดงออกกล้ากระทำ จากการศึกษพบว่า อิทธิพลความเชื่อในทางศาสนา โดยเฉพาะลัทธิเต๋าในจีน มีผลต่อขนบธรรมเนียมและประเพณีที่ชาวจีนปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน (Wai, & Siu, 1999) นอกจากนี้การศึกษาผู้อพยพที่เข้ามาอยู่ในอเมริกาพบว่า คนที่นับถือศาสนาเดียวกันมีแนวโน้มจะมีการรวมกลุ่มกันอยู่ในที่เดียวกัน มีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมร่วมกัน ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ และบทบาทของผู้อพยพในแผ่นดินที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่ คือ อเมริกาอย่างมาก (Ebaugh & Chafetz, 1999)

นอกจากนี้ปัจจัยอื่นที่เข้าไปในชุมชนสามารถส่งผลกระทบต่อกิจกรรมทางศาสนาของคนในชุมชนได้เช่นกัน การศึกษาในประเทศไทยต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคมเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาใหม่ ๆ ที่ท้าทายต่อบทบาทในอดีตของสถาบันศาสนา พระสงฆ์ที่มีศักยภาพเพียงพอในสังคมไทยก็จะปรับเปลี่ยนมุมมองหรือใช้วิธีการคิดจัดการกับปัญหาดังกล่าว โดยที่มีได้ละทิ้งรากฐานทางความคิดเดิมทางพุทธศาสนา การปรับเปลี่ยนบทบาทของพระสงฆ์เองให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หรือสร้างทางเลือกใหม่ที่สังคมแสวงหา เป็นบทบาทที่พระสงฆ์ในปัจจุบันจะต้องเสนอต่อสังคมยุคใหม่ (สมบัติ จันทร์วงศ์, 2539)

1.2 ทักษะคติของคนในครัวเรือน การเปลี่ยนแปลงของสังคมจะเกิดขึ้นได้ในทุกบุคคลและกลุ่มของสังคมถ้าบุคคลที่ต้องเกี่ยวข้องกันในกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยม หรือทัศนคติที่ตนมีอยู่ (Merriam, 1999, p. 67) การเปลี่ยนแปลงในสังคมอาจเกิดขึ้นในระบบความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นพวกเดียวกัน ความเหมือนกันหรือแตกต่างกันในทัศนคติของคนในกลุ่มมีผลต่อรูปแบบและทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Vasquez, 2000, p. 179)

การศึกษาเกี่ยวกับทัศนคติในสังคมไทยพบว่า ในท่ามกลางสภาพความเป็นจริงในสังคมที่มีความไม่เท่าเทียมกันทุกกลุ่มในสังคม ชุมชนชนบทที่กำลังถูกผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาของรัฐในการพยายามเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยม และการขยายอำนาจของรัฐลงสู่ชนบทในรูปแบบโครงการพัฒนาต่าง ๆ ทำให้ชนบทต้องสูญเสียการควบคุมและการจัดการทรัพยากรของตนเอง ตลอดจนถึงพึ่งพาการตัดสินใจจากภายนอกมากขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงเกิดผลกระทบที่คนจนไม่มีที่ดินทำกินหรือมีน้อยลง การอพยพแรงงานมีมากขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชน คือ การดิ้นรนของเกษตรกรผู้ขายที่ไปทำงาน ทำให้เกิดแม่ข่ายที่ดิ้นรนและลูกกำพร้า ระบบนิเวศน์โดยเฉพาะป่าถูกทำลายเพื่อต้องการที่ดินทำกิน ปัญหานี้สืบ ปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาการอพยพออกไปขายแรงงาน คนในชุมชนได้พยายามคิดแก้ปัญหา แนวทางหนึ่งของการแก้ปัญหาในสังคมไทยชนบทภาคกลางบางพื้นที่คือการสร้างผ้าป่าข้าวขึ้นมา เพื่อช่วยเหลือคนจนในชุมชน แต่กิจกรรมดังกล่าวเกิดความ-

ขัดแย้งในแนวความคิดระหว่างคนจนกับคนรวยในชุมชนที่มีมุมมองในกิจกรรมฝ่าป่า
ข้าวที่แตกต่างกัน (อาริยา เสวตามร์, 2542)

1.3 การเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลง ความรวดเร็วในการ
เปลี่ยนแปลง และทิศทางของการเปลี่ยนแปลงในสังคมส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความจำเป็น
และความต้องการการเปลี่ยนแปลงที่สมาชิกในสังคมมองเห็น การเปลี่ยนแปลงในสิ่งใด
สิ่งหนึ่งจะนำไปสู่ความจำเป็นและความต้องการการเปลี่ยนแปลงในสิ่งอื่นตามมา
(Triece, 2000, p. 238) หากสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมเห็นพ้องร่วมกันหรือสอดคล้อง
กันว่าสังคมจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง จะเป็นแรงผลักดันที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงใน
สังคมดังกล่าวที่จะเกิดขึ้นในอนาคต (Finlay, 2001, p. 104)

1.4 การยอมรับและการต่อต้านสิ่งใหม่ นวัตกรรมใหม่ ๆ สิ่งใหม่ ๆ หรือ
เทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เข้ามาในชุมชน เป็นสิ่งแปลกใหม่ของสังคม จะส่งผลกระทบต่อ
สังคมอย่างมากทั้งในด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจน โครงสร้างความสัมพันธ์ของคน
ในสังคม ซึ่งการเข้ามาของสิ่งแปลกปลอมใหม่ดังกล่าวอาจทำให้เกิดการยอมรับหรือ
การต่อต้านจากคนในสังคมได้ ขึ้นอยู่กับเขาได้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์จากการ
เปลี่ยนแปลง (Guilmet & Whited, 2002, p. 33; Heifetz, 2000, pp. 26-59; Kling, 2000,
p. 217)

จากการศึกษาของในเรื่องผลของการพัฒนาเทคโนโลยีต่อการเปลี่ยนแปลง
โครงสร้างสังคมชนบทในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ผู้สนใจใช้เทคโนโลยีเป็นผู้หันไปใช้
ชีวิตแบบคนเมืองมากขึ้น แต่การพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง
โครงสร้างทางสังคมของชุมชน (นิลฉณี พิทักษ์, 2536)

2. ปัจจัยความสัมพันธ์ของชุมชน ปัจจัยความสัมพันธ์ของชุมชนเป็นปัจจัยที่
สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากการทบทวนวรรณกรรม
พบว่า ปัจจัยดังกล่าวเป็นปัจจัยแวดล้อมของครัวเรือน ซึ่งได้แก่

2.1 ลักษณะสิทธิหน้าที่ของชุมชน การเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นการ
เปลี่ยนแปลงระเบียบของสังคมในการกระทำเรื่องต่าง ๆ ของชีวิต (Laskier, 2000,
p. 128) เป็นการเปลี่ยนแปลงระเบียบที่กำหนดการกระทำและความสัมพันธ์ของคน
เป็นการเปลี่ยนแปลงในเรื่องสิทธิและหน้าที่ซึ่งสมาชิกของสังคมมีต่อกัน และยังเป็น

การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของบุคคลอีกด้วย (Boyer, 2001, p. 412) การเปลี่ยนแปลงจะทำให้เกิดประเภทบุคคลและกลุ่มสังคมใหม่ ๆ มีการสลายบทบาทและสถานภาพของบุคคลบางกลุ่ม ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมจะเปลี่ยนไป (Cairo, 2001, pp. 669-671)

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยมองผ่านวัฒนธรรมการฟ้อนรำและพิธีที่การฟ้อนรำเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรณูนคร พบว่า สื่อความหมายของการฟ้อนรำได้เปลี่ยนไปในปัจจุบันเมื่อสังคมเริ่มพึ่งพาระบบเศรษฐกิจภายนอก การฟ้อนรำได้กลายเป็นการแสดงเพื่อ “ขาย” ความแปลก ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ต่อกลุ่มนักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือนจากต่างแดน ซึ่งแตกต่างไปจากเดิมซึ่งการฟ้อน คือ ช่วงเวลาแห่งความสนุกสนานผ่อนคลาย (พิเชษฐ สายพันธ์, 2542)

2.2 การเมืองในชุมชน การเมืองเป็นกระบวนการของการตัดสินใจตามหน้าที่ว่าใครได้อะไร เมื่อไร อย่างไร การเมืองเป็นเรื่องของผลประโยชน์ที่มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยกลไกของการเมืองอาจพิจารณาได้จาก (1) การกระจายเป็นการกระจายผลประโยชน์ไปยังกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม (2) การควบคุมเป็นการกำหนดมาตรฐานในเรื่องต่าง ๆ ของสังคม และ (3) การลดช่องว่างเพื่อทำให้เกิดการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมมากขึ้น (Pang, 1997, p. 351) นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงในสังคมที่เป็นผลจากการเมืองอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมหรือในชุมชนได้

2.3 ความสามัคคีของคนในชุมชน ความสามัคคีของคนในสังคมเกิดขึ้นจากสาเหตุที่สำคัญหลายประการขึ้นอยู่กับพื้นที่ และสถานการณ์ แต่สิ่งที่พบเห็นบ่อย ๆ ในสังคมคือการเปลี่ยนแปลงอาจทำให้เกิดการแข่งขันของคนในสังคม การแข่งขันส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างบุคคล เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความขัดแย้งทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายคนในชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อยกระดับฐานะการศึกษา อาชีพ ไปสู่เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ต่างออกไปจากเดิม เมื่อเข้ามาอยู่ในสังคมเมืองการแข่งขันเพื่อความอยู่รอดและสร้างฐานะของบุคคลก็เกิดขึ้น นอกจากนี้การแข่งขันทำให้เกิดแรงจูงใจให้เกิดการค้นคว้าสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ให้กับสังคม (Nonis & Swift, 2001, p. 251) ความขัดแย้งในสังคมเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้น

ในสังคมทุกสังคม สิ่งดีที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งคือทำให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นในสังคม แต่ผลเสียของความขัดแย้งคือการแตกแยกของคนในสังคม (McDowell, 2002, p. 130) ความขัดแย้งภายในสังคมเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

2.4 สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของชุมชน ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของชุมชน เป็นปัจจัยที่อยู่กับชุมชนอยู่แล้ว เป็นปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงได้ยาก แต่สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของชุมชนจะส่งผลกระทบต่อความยากง่ายในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งในทางตรงและทางอ้อม (Gates, 2000, p. 111; Wai & Siu, 1999, p. 67) โดยปกติแล้วสิ่งแวดล้อมของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมออาจเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรืออาจเกิดจากการกระทำของมนุษย์ (Nangulu-Ayuku & Ayuku, 2000, p. 265) การตัดไม้ทำลายป่าเพื่อขยายพื้นที่ในการทำมาหากิน ความเจริญในด้านต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่สังคม สิ่งใหม่ที่เข้ามาในชุมชนล้วนเป็นปัจจัยสำคัญทำให้สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของชุมชนเปลี่ยนแปลงส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน ในเรื่องการทำมาหากินของคน การอพยพย้ายถิ่น หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในอาชีพใหม่ ๆ ภายในชุมชน (Aasland & Flotten, 2001, p. 1023; Laskier, 2000, p. 128; Linde-Laursen, 1997, p. 849; Lindstrom, 2001, p. 585; Liu, 1998, p. 178; Stein, 2001, p. 475) จากนโยบายมุ่งเน้นการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของรัฐบาลเพื่อให้เกิดการกินคืออยู่ดีของประชาชน และความมั่นคงของชาติ ส่งผลให้ลักษณะทางกายภาพของเมืองเปลี่ยนไปตามกระแสของการพัฒนาเกิดระบบสังคมแบบเปิด และสภาพเศรษฐกิจที่เป็นการค้ามากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการใช้พื้นที่เพื่อดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้กลายเป็นเมืองมากขึ้น และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสังคม และการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ ที่ตามมา

สิ่งแวดล้อมของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่ว่าสภาพทางภูมิประเทศ หรือการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการคมนาคมติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอก การเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมทางกายภาพของแต่ละชุมชนจะเปลี่ยนแปลงไปรวดเร็วหรือมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับสิ่งสำคัญประการหนึ่งคือแรงกระตุ้นจากภายนอก

และการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมดังกล่าวมีผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม (Hoffman, 2000, p. 22)

2.5 บทบาทของผู้นำในชุมชน บทบาทของผู้นำในชุมชนเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน การเปลี่ยนแปลงของสังคมในทางที่เหมาะสมจำเป็นและให้ประโยชน์จะทำได้ง่ายขึ้นถ้าผู้นำระดับสูงของสังคมทำให้เป็นตัวอย่างก่อน (พัทยา สายหู, 2540, หน้า 240)

จากการศึกษาเกี่ยวกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง พบว่า ผู้ที่จะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในทางพฤติกรรมศาสตร์ โดยเฉพาะความรู้และวิธีการในการเปลี่ยนแปลง ในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงองค์การหรือเปลี่ยนแปลงสังคมจะต้องให้ผลประโยชน์ของผู้นำการเปลี่ยนแปลง และผู้รับการเปลี่ยนแปลงให้ตรงกันก่อน เพื่อให้เกิดความต้องการเปลี่ยนแปลงและพร้อมที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงโดยไม่มี การต่อต้าน (สมพร ศิลป์สุวรรณ, 2531) นอกจากนี้ การศึกษาความสามารถในการปรับตัวของผู้นำท้องถิ่นในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง พบว่า การปรับตัวของผู้นำท้องถิ่นที่เป็นทางการกับผู้นำท้องถิ่นที่ไม่เป็นทางการมีความแตกต่างกันในปัจจัยบางประการ (อรพิน โปธิ์เงิน, 2537) นอกจากนี้ผลจากการศึกษาคุณลักษณะบางประการของผู้นำการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชนบท พบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคมจะมีคุณลักษณะของผู้นำตามธรรมชาติ และประกอบกับใช้การทำงานร่วมกับชุมชนอย่างมีส่วนร่วมจะทำให้งานที่ดำเนินการสำเร็จได้ (ยงยุทธ เปลี่ยนผดุง, 2542)

2.6 นโยบายของรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในทุกสังคม รัฐบาลจะมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแผนของการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอยู่แล้ว โดยมีการกำหนดจุดมุ่งหมายปลายทางและวิธีที่จะก้าวไปสู่จุดหมายไว้ล่วงหน้า ทั้งนี้เพื่อความ เป็นระเบียบของสังคม และเกิดประโยชน์ต่อสังคม

จากการศึกษาเรื่องกฎระเบียบของรัฐที่ใช้บังคับในประเทศต่าง ๆ หลาย ๆ เรื่อง ยังเป็นกฎหมายที่ล้าหลัง หรือแม้แต่กฎหมายที่ใช้สำหรับชนกลุ่มน้อยในสหรัฐอเมริกาซึ่งไร้ประสิทธิภาพ และกฎหมายดังกล่าวมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายประการในสังคมอเมริกาที่ตามมา (Batavia & Schriener, 2001, p. 690)

ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาการแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาพบว่า ด้วยพลังอำนาจทางการเมืองและการปกครองที่รัฐบาลได้ออกกฎหมายควบคุมและจัดระเบียบการค้าข้าว ทำให้เกิดระบบการผูกขาดการค้าข้าวกับต่างประเทศ การยกเลิกกฎหมายที่ควบคุมการค้าข้าวของท้องถิ่น ทำให้ข้าวในภาคกลางส่งมาตีตลาดในภาคใต้ ส่งผลให้การผลิตและการค้าข้าวในภาคใต้ซบเซา ทำให้อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราชในอดีตที่เคยรุ่งเรืองกลับซบเซาตามไปด้วย (ชวลิต อังวิทยาธร, 2544) และยังคงสอดคล้องกับการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม บริเวณชุมชนทุ่งกุดไผท ระหว่าง พ.ศ. 2469-2537 ซึ่งพบว่า ชุมชนทุ่งกุดไผท อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จากนโยบายของรัฐบาล การคมนาคม การผลิตและการแลกเปลี่ยน กองทุน สังคม วัฒนธรรมและความเชื่อ การสาธารณสุข การศึกษาและผู้นำชุมชน โดยเฉพาะปัจจัย 3 ประการแรกมีความสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมจากการผลิตแบบพอยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายเงินตราเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตประจำวัน มีการบริโภคสิ่งของที่แปลกใหม่ มีการเคลื่อนย้ายแรงงานไปขายแรงงานนอกชุมชน และส่งผลให้ชุมชนมีการขยายตัวมากขึ้น (วิลาศ โปธิสาร, 2539)

2.7 กฎระเบียบของสังคม การมีสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาในสังคม การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นจะรุนแรง รวดเร็ว หรือจะเปลี่ยนแปลงไปมาน้อยเพียงใด ส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบจากเงื่อนไขของสังคม และสภาพแวดล้อมภายนอกองค์การ ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งคือ กฎ ระเบียบของสังคมรอบ ๆ องค์การที่กำหนดไว้ (McLeod, 2002, p. 412) การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในองค์การอาจจะไปกระทบต่อกรอบในการกำหนดขอบเขต สิทธิและหน้าที่ที่บุคคลปฏิบัติต่อกันจากที่เคยกำหนดกันอยู่ก่อน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในครัวเรือน หรือความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชน (Skinner, 2001, p. 361)

2.8 การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา หรือการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมสิ่งสำคัญประการหนึ่งคือผลประโยชน์ที่คนในชุมชนได้รับ ซึ่งเป็นตัวกำหนดที่สำคัญประการหนึ่งในการยอมรับ หรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง วิสาหกิจชุมชนที่เกิดขึ้นจะมีทั้งผู้เสียผลประโยชน์ และผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จาก

การเปลี่ยนแปลง ซึ่งผลประโยชน์ที่ได้รับมากหรือน้อยเพียงใดแตกต่างกันไปตามกิจกรรมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ตลอดจนความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการร่วมแรงร่วม-ใจในกิจกรรมดังกล่าว

จากการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของสมาชิกสหกรณ์การเกษตรที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงกับผู้ไม่เป็นสมาชิกสหกรณ์พบว่า สมาชิกสหกรณ์มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และได้รับผลประโยชน์จากสหกรณ์มากกว่าผู้ไม่เป็นสมาชิกสหกรณ์ (สุรศักดิ์ นาคสวัสดิ์, 2537) นอกจากนี้การศึกษาเรื่องกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นเรื่องใหม่ที่เข้าสู่ชุมชน พบว่า ส่วนใหญ่ประสบปัญหา ความรุนแรงของปัญหาเรียงตามลำดับได้แก่ ระบบหมู่บ้าน สมาชิก ระบบสนับสนุน องค์กรการบริหาร ปัจจัยที่มีอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมต่อผลสัมฤทธิ์การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านมากที่สุดคือ ระบบองค์กรการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วย ระบบองค์กรการบริหารจัดการ ระบบสนับสนุน ระบบหมู่บ้าน และระบบสมาชิก (ประจักษ์ พลเรือง, 2546)

3. ปัจจัยวิสาหกิจชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือสิ่งใหม่ ๆ ที่เข้ามาในครัวเรือน และชุมชน ซึ่งปัจจัยที่สำคัญได้แก่

3.1 เทคโนโลยีใหม่ที่เข้ามาในชุมชน วิสาหกิจชุมชนทำให้เกิดสิ่งใหม่ขึ้นในชุมชน เป็นการกระตุ้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลให้ชุมชนมีการเคลื่อนไหวการมีสิ่งใหม่โดยเฉพาะเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาสู่ชุมชน การใช้เทคโนโลยีเพื่อการผลิตเข้ามาในครัวเรือนหรือชุมชน เป็นการกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ อย่างได้ (Lieten, 2002, p. 47) ตัวอย่างที่เห็นได้ในสังคมไทยเช่นประเพณีลงแขกในวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย คนในสังคมจะมีการช่วยเหลือกัน แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในสังคมใช้ระบบการจ้างงานมาแทนที่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมากมายอำนาจอย่างเป็นทางการและสถานภาพของผู้มีเงินเข้ามาแทนที่ และแม้แต่การเปลี่ยนแปลงในการใช้เครื่องจักรมาแทนแรงงานคนมากขึ้น งานกลายเป็นสิ่งผูกพันขึ้นอยู่กับเวลามากขึ้นทุกที (สนธิ สมัครการ, 2544)

3.2 การผลิตสิ่งใหม่ขึ้นในชุมชน การประดิษฐ์และคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ในชุมชนทำให้เกิดนวัตกรรมการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชน ซึ่งสิ่งแปลกปลอมดังกล่าวทำให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างในชุมชน ขึ้นอยู่กับว่าสิ่งใหม่ ๆ ดังกล่าวเป็นประโยชน์หรือเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนมากน้อยเพียงใด

ผลการศึกษากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการค้นพบสิ่งใหม่ในชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศทางยุโรปพบว่า เมื่อมีการใช้ล้อเลื่อน (Snowmobile) แทนกวางเรนเดียร์ทำให้ชั่วโมงการทำงานน้อยลง ทำงานได้รวดเร็วขึ้น แต่เกิดการแบ่งฐานะในสังคม ใครมีล้อเลื่อนก็ฐานะดี ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม และความไม่สมดุลย์ทางนิเวศวิทยาตามมาด้วย (Pelto & Ludger, 1972, pp. 1-2) การประดิษฐ์หรือการมีสิ่งแปลกปลอมใหม่ ๆ เข้ามาในชุมชนจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือชุมชนมากบ้าง น้อยบ้างขึ้นอยู่กับชุมชน และปัจจัยที่เข้ามาว่ามีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนมากน้อยเพียงใด สอดคล้องกับการศึกษาของ Ogburn (1950) ที่พบว่า สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ จะมีผลกระทบต่อสังคมหลายประการ เช่น (1) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนิสัยของคน (2) การที่ผู้หญิงมีการศึกษาดีขึ้นและมีโอกาสทำงานนอกบ้านทำให้สถานภาพของผู้หญิงต่างไปจากเดิม และ (3) ปรัชญาทางสังคมเปลี่ยนไปโดยอิทธิพลของสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ นอกจากนี้ยังพบว่า ชุมชนในรูปแบบใหม่ต้องอาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเชื่อมโยงผู้คนที่มีวัตถุประสงค์และความสนใจเข้าด้วยกัน เทคโนโลยีทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการสื่อสารที่สร้างช่องว่างให้ผู้ที่ผ่านเข้ามาในข่ายได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ร่วมกัน การเชื่อมโยงนี้มีในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค จนถึงระดับโลก ปัจจัยและทิศทางของชุมชนในรูปแบบใหม่ คือ ความเป็นปัจเจกบุคคล ระบบเศรษฐกิจ และการแพร่กระจายของเทคโนโลยีสารสนเทศอันไร้ขอบเขต จะสร้างให้เกิดวัฒนธรรมมวลชนแบบใหม่ (Schuler, 1996, pp. 56-57) ข้อดีที่เกิดขึ้นจากการมีสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาในชุมชนคือ นอกจากสร้างให้เกิดชุมชนการเรียนรู้แล้วยังสามารถสร้างขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้อย่างกว้างขวางอีกด้วย (ปาริชาติ วัลย์เสถียร, 2543)

บทบาทของเทคโนโลยีมีต่อการสร้างงานของมนุษย์ในสังคมโดยที่

- (1) แรงงานของมนุษย์ใช้มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเทคโนโลยี (2) การทำงานจะกำหนดให้ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับเทคโนโลยี (3) ทักษะของคนทำงานขึ้นอยู่กับเทคโนโลยี
- (4) ลักษณะของการใช้เทคโนโลยีนำมาเป็นเครื่องแบ่งงานออกเป็นเฉพาะอย่าง และ

(5) ปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมขึ้นอยู่กับเทคโนโลยี (Smelser, 1976) บทบาทของเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่คนในสังคมปฏิเสธไม่ได้ ต่าง ๆ ของรัฐบาลเพื่อให้เกิดการกินดีอยู่ดีของประชาชน และความมั่นคงของชาติ ส่งและเทคโนโลยียังเป็นปัจจัยที่สำคัญมากที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

ผลประโยชน์ที่คนในชุมชนจะได้รับจากการเปลี่ยนแปลงอีกประการหนึ่งคือเทคโนโลยีที่เข้ามาในครัวเรือน เทคโนโลยีช่วยในการเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคน และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมให้เป็นไปได้อย่างรวดเร็ว เทคโนโลยีช่วยให้นุญชัยเติบโตทางด้านประชากร มีการบริโภคสูงขึ้น การสิ้นเปลืองพลังงานมากขึ้น และการสูญเสียของทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นผลตามมาจากเทคโนโลยี (Economos, Brownson, DeAngelis, Novelli, Foerster, Foreman, and et al., 2001) เทคโนโลยีช่วยสร้างทางเลือกใหม่ ๆ สร้างโอกาสให้นุญชัย และสังคม พร้อมทั้งสร้างปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นมาด้วย เทคโนโลยีจึงมีผลทั้งทางบวกและลบและจะเป็นเช่นนี้ในเวลาเดียวกันได้เสมอ (Settles, 2001, p. 147)

4. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของคนในครัวเรือน ครอบครัวหรือชุมชนที่มีปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจที่ต่างกันจะมีผลต่อความต้องการเปลี่ยนแปลง การสนใจในการเปลี่ยนแปลง และผลที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่แตกต่างกัน ปัจจัยด้านนี้จะสัมพันธ์กับแนวคิดในเรื่องส่วนประสมทางการตลาด (Marketing Mix หรือ 4Ps) (Kotler, 1994; McCarthy & Perreault, 1985) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่กิจการต่าง ๆ ของวิสาหกิจชุมชนใช้เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ทางการตลาดเป้าหมายที่ต้องมีการแข่งขันกันระหว่างชุมชน และระหว่างตัวสินค้า ซึ่งประกอบด้วย ผลิตภัณฑ์ (product) ราคา (price) การจัดจำหน่าย (place) และการส่งเสริมการตลาด (promotion) นอกจากนี้เศรษฐกิจของชุมชนยังเป็นแรงผลักดันที่สำคัญกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม หากเศรษฐกิจไม่ดีสังคมจะถูกกระตุ้นให้เปลี่ยนแปลงในการแก้ปัญหาไปสู่เศรษฐกิจที่ดีกว่า หากเศรษฐกิจดีสังคมจะตื่นตัวและกระตุ้นให้ไปสู่เศรษฐกิจที่ดีกว่าเดิม (Nerbonne & Lentz, 2003) ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้แก่

4.1 การมีงานทำของคนในชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางด้านอาชีพของคนในสังคมจากสังคมแบบเดิม ๆ ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม การนำเครื่องจักร เทคโนโลยี การจัดองค์การทางเศรษฐกิจเข้ามาใช้ สิ่งชี้ให้เห็นคือการใช้แรงงานในภาคเกษตรลดลง (Austin & McCaffrey, 2002, pp. 22-23) ผลการศึกษาการเปลี่ยนแปลงอาชีพของคนในชุมชนพบว่า ในภาวะอุตสาหกรรมจะเกิดปัจจัยที่ส่งเสริมให้มีการแบ่งงานกันทำ 3 ประการ คือ (1) การขยายตัวขององค์กรเศรษฐกิจทำให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น (2) มีการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีทำให้ต้องมีผู้เชี่ยวชาญพิเศษ และ (3) มีการพัฒนาระบบการผลิตและบริการใหม่ ๆ ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนทำให้เกิดอาชีพใหม่ ๆ ขึ้นมา (Moore, 1969, p. 56)

4.2 การเปลี่ยนแปลงรายได้ของคนในชุมชน การทำให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialization) มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางประชากรในด้าน อาชีพ และรายได้ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการเลื่อนฐานะของคนในสังคม (Marx, 2000, p. 106) ในปัจจุบันโอกาสที่คนจะร่ำรวยหรือยากจน รวมถึงความไม่มั่นคงของฐานะมีมากกว่าสมัยก่อน การลงทุนทางด้านอุตสาหกรรมจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความเจริญทางด้านวัตถุ การมีงานทำ และรายได้ของคน (Bowen, 2000, p. 97)

ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เป็นผลจากการท่องเที่ยวจังหวัดน่าน พบว่า การท่องเที่ยวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจมากที่สุด คือ ทำให้ประชาชนมีรายได้มากขึ้น มีอาชีพเสริมใหม่ ๆ และหลากหลายมากขึ้น ส่วนทางด้านสังคมและวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก (ระพีพรรณ ทองหล่อ, 2545) นอกจากนี้การศึกษายังพบว่า ชาวนาในปัจจุบันมีแนวโน้มพึ่งรายได้จากการรับจ้างมากกว่ารายได้จากการเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว และงานรับจ้างที่ทำมักเป็นงานชั่วคราวไม่ถาวร (จามะรี พิทักษ์วงศ์, 2530) ผลการศึกษายังพบว่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในรอบหลายปีที่ผ่านมาส่งผลให้อัตราการเข้าร่วมแรงงานของผู้หญิงอย่างต่อเนื่องทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท ผู้หญิงในเขตเมืองส่วนใหญ่ทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ แต่ในเขตชนบทส่วนใหญ่ผู้หญิงยังคงทำงานในภาคเกษตรกรรมและเป็นแรงงานในครัวเรือนที่ไม่ได้รับค่าจ้าง การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจตลอดจนการเพิ่มการศึกษาแก่ผู้หญิงที่ผ่านมามี

ให้อัตราการทำงานของผู้หญิงสูงขึ้นและมีความหลากหลายทางอาชีพมากขึ้น (ฉัตรสุมณ พฤติภิญโญ, 2543)

4.3 การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เห็นได้ชัดจากการพัฒนาอีกประการหนึ่งคือการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน การศึกษารูปแบบการพัฒนาชุมชนเพื่อรับการแปรเปลี่ยนจากชุมชนเกษตรกรรมสู่ชุมชนอุตสาหกรรม พบว่า การแปรเปลี่ยนของชุมชนก่อให้เกิดผลกระทบส่วนหนึ่งต่อทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน (ศักดิ์ศรี บริบาลบรรพตเขตต์, 2541) นอกจากนี้การศึกษาระบบการเรียนรู้เพื่อการปรับตัวของชุมชนสากล ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม พบว่า ชุมชนสากล อำเภอสวน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการของชุมชนวัฒนธรรมตลอดมา รอยต่อของการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมจากชุมชนเกษตรกรรมเป็นชุมชนอุตสาหกรรมเป็นไปได้อย่างสมดุลเพราะกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการทำกิจกรรมชุมชนร่วมกัน เกิดภูมิปัญญาใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เชื่อมต่อกับโลกในยุคโลกาภิวัตน์ (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีวี, 2540)

5. การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ผลจากวิสาหกิจชุมชนมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งในครอบครัวและชุมชนคือการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม สังคมอยู่ได้โดยระเบียบของสังคม ระเบียบเป็นตัวกำหนดสิทธิหน้าที่ของบุคคลและกลุ่มที่ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน กฎ ระเบียบในสังคมมีจุดมุ่งหมายให้ทุกฝ่ายสามารถทำประโยชน์เสนอสนองกัน ไม่ก้าวก่ายล่วงเกินผลประโยชน์กัน (พัทยา สายหู, 2540, หน้า 225) สังคมส่วนใหญ่จะยึดมั่นในระเบียบแบบแผนไม่มีการเสียดระเบียบ เพราะการจัดขึ้นขนบธรรมเนียมที่มีอยู่ จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านวัฒนธรรมจึงมักจะเป็นไปช้ามาก (Axinn & Yabiku, 2001, p. 1219)

วิสาหกิจชุมชนที่เข้ามาในชุมชนมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสังคมทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสามารถแจกแจงได้ดังนี้

5.1 พื้นฐานทางวัฒนธรรม การมีสิ่งแปลกปลอมใหม่เข้ามาในสังคมสิ่งหนึ่งที่จะถูกกระทบคือวัฒนธรรมของชุมชน วัฒนธรรมมีลักษณะที่ไม่อยู่นิ่งมีการ

เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับ การเลือกปฏิบัติของคน ในสังคม ความแตกต่างระหว่างพฤติกรรมในอุดมคติและที่ปฏิบัติกันจริง ๆ การเลือกปฏิบัติมีแนวโน้มที่จะรับเอาวัฒนธรรมหรือค่านิยมในทางเศรษฐกิจมากกว่า การปฏิบัติมีแนวโน้มที่จะแยกออกจากพฤติกรรมในอุดมคติมากขึ้น วัฒนธรรมยังเปลี่ยนแปลงมากขึ้นไปอีก การเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นการเลือกปฏิบัติของคนในสังคม (MacEachern, 2001, p. 866)

5.2 การมีวิถีชีวิตใหม่ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ

ประการหนึ่งคือความทันสมัย (modernization) เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบ ประเพณีดั้งเดิมไปสู่สังคมที่มีความก้าวหน้าระดับสูงในทางเทคโนโลยีหรือในองค์กร ทางสังคม (Batavia & Schriener, 2001, p. 690) ซึ่งในลักษณะของความทันสมัยชี้ให้เห็น ลักษณะ 3 ประการ ที่ชี้ให้เห็นว่ามีความทันสมัยเกิดขึ้น คือ (1) ระบบสังคมที่เป็นอยู่แต่ เดิมปรับเปลี่ยนได้ (2) โครงสร้างทางสังคมมีการแบ่งแยกและมีความยืดหยุ่น และ (3) มีการจัดวางกรอบทางสังคม มีการนำเอาวิทยาการและเทคโนโลยีมาใช้ (Apter, 1965) และในขณะเดียวกันคนที่อยู่ในสังคมจะต้องมีบุคลิกภาพที่เป็นคนหูตากว้างไกล รับรู้ได้ตลอดเวลา มีความรู้สึกและเชื่อมั่นว่าทำอะไรแล้วต้องสำเร็จไม่ถูกอิทธิพล ประเพณีครอบงำจนเกินไป และเป็นคนยืดหยุ่นเปิดรับสิ่งแปลกใหม่ได้ บุคลิกภาพของ คนเหล่านี้จะช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นในสังคม (Kouriloff, 2000, p. 60)

ความทันสมัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามมามากมายทั้งในด้าน เศรษฐกิจและสังคม แม้แต่ทางด้านการศึกษาก็ยังมีการขยายขอบเขตและมีการศึกษาวิชา เฉพาะสาขามากขึ้น สังคมมีการติดต่อที่ซับซ้อนขึ้น กฎหมายมีขอบข่ายกว้างขวางและ ปรับเปลี่ยนไปตามการพัฒนาของสังคม สภาพแวดล้อมจะเปลี่ยนไป เกิดการเลียนแบบ สังคมที่ทันสมัยกว่าหรือสังคมที่เจริญกว่า (Brown, 2001, p. 145; Starr, 2001, p. 52)

นอกจากนี้การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมจาก โครงการถนนชนบท กรณีศึกษาชุมชนบ้านแก่งหลวง อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พบว่า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะโครงการถนนชนบทที่มีได้คำนึงถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ทำให้สภาพทางสังคมและ สิ่งแวดล้อมหลายอย่างของชุมชนเปลี่ยนไปทั้งทางบวกและทางลบ ในทางบวกเช่น

เรื่องสุขภาพอนามัยของคน การศึกษาที่ดีขึ้น มีการให้ความร่วมมือกับชุมชน และ ความตื่นตัวทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจดีขึ้น การเปลี่ยนแปลงในทางลบ เช่น โครงสร้างของกลุ่มในชุมชนเปลี่ยน ระดับการมีส่วนร่วมของคนในสังคมมีน้อยลงใน เรื่องการตัดสินใจในกิจกรรมภายในชุมชน และเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ (ทรงพล หาญศิริมีชัย, 2543)

5.3 ปัญหาภายในครัวเรือน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม ดัชนีชี้วัด การเปลี่ยนแปลงในจุดเริ่มต้นเริ่มจากระดับครัวเรือน ทั้งนี้เพราะครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งที่เป็นตัวกำหนดทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยมและบุคลิกภาพของคนโดยผ่าน กระบวนการทางสังคม (socialization) ครอบครัวจะมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงทาง สังคมทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน (Amett, 2000; Dunn, 2000; Hudson, 2000; Mitchell, 2002; Wessel, 2000)

จากการศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พบว่า ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวไทยค่อนข้างดี การตัดสินใจภายในครอบครัวยังเป็นบทบาทของสามีมากกว่าภรรยา การอบรมในครอบครัวเน้นในสมาชิกเห็น ความสำคัญของครอบครัวมากกว่าความพอใจของตนเอง (ชุมพร ยงกิตติกุล และนิรมล ชยุตสาหกิจ, 2532)

6. การเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ผลกระทบจากสิ่งใหม่ ๆ ที่เข้ามา ในชุมชน จะมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ของคนในชุมชนหลาย ประการ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่

6.1 การติดต่อและสื่อสารกับสังคมภายนอก ผลของการเปลี่ยนแปลงทาง สังคมจากการพัฒนาสิ่งหนึ่งคือการมีโอกาสติดต่อกับสังคม โลกภายนอกมากขึ้น ผลที่ติดตามมาจากการติดต่อจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เมื่อวัฒนธรรมย่อยได้กระจาย เผยแพร่เข้ามา การติดต่อกับสังคมภายนอกทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ เกิดขึ้นจากการติดต่อดังกล่าว ในสังคมที่มีการติดต่อกับสังคมอื่นตลอด จะมีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมอยู่ ตลอดเวลา และเป็นไปอย่างรวดเร็ว (Edgington, 2001, p. 603; Gardels, 1998, p. 2; Joo

Ean, 2002, p. 24; Mayo, 2002, p. 12; McDowell, 2002, p. 130; Robey & Holmstrom, 2001, p. 19; Sillitoe & Wesley-Smith, 2002, p. 797)

การติดต่ออาจเป็นไปได้หลายรูปแบบ เช่น การเดินทาง การโฆษณา

ประชาสัมพันธ์ของรัฐบาล การโฆษณาสินค้าผ่านทางสื่อต่าง ๆ การบังคับ การเปลี่ยนแปลงโดยรัฐบาล การติดต่อทางการค้ากับท้องถิ่นอื่น ๆ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสังคมภายนอก (Batavia & Schriener, 2001, p. 690; Dasen, 2000, p. 4; Papa, 2000, p. 31; Tembo, 2001, p. 168)

การติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอกมีผลกระทบต่อความคิดค้นสิ่งใหม่ของชุมชน การยอมรับหรือปฏิเสธวัฒนธรรมใหม่จากภายนอก มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสถาบันภายในสังคม ซึ่งกระทบโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ตามมา (Allen, 2002, p. 491; Asgary & Walle, 2002, p. 58; Hughes & Lowe, 2000, p. 29; Jussaume, 1998, p. 401; Rudolf, 2000, p. 488; Shopes, 2001, p. 173; Singh, 1997, p. 1; Solocow, 1997, pp. 737-738; Tseng, Chesir-Teran, Becker-Klein, Chan, Duran, Roberts, & et al., 2002, p. 401)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่วนหนึ่งอาจเกิดจากการประสมกันทางวัฒนธรรม การที่วัฒนธรรมที่แตกต่างกันได้มาติดต่อกัน สังคมที่อยู่ในเขตของการติดต่อจะเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลงเมื่อวัฒนธรรมย่อยได้กระจายเผยแพร่เข้ามา สังคมที่มีการติดต่อกับสังคมอื่นจะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และเป็นไปอย่างรวดเร็ว (Anderson, 2001; Bailey, 2001; Barry, 2001; Bian, 2002; Jordan, Bogal, & Smith, 2001) การติดต่อกันอาจเป็นไปได้หลายรูปแบบ เช่น การเดินทางทำให้วัฒนธรรมเดิมสัมผัสกับวัฒนธรรมใหม่ (Googins & Rochlin, 2000, p. 127; Grange, 2001, p. 129; Unger, 2000, p. 56) การโฆษณาประชาสัมพันธ์ หรือการโฆษณาสินค้าเป็นการชักชวนให้รับสิ่งใหม่อันเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรม การบังคับทางการเมืองที่ทำให้มีการคมนาคมติดต่อกัน หรือแม้แต่การติดต่อกันทางการค้า (Andreasen, 2002, p. 3; Haughton, 2000, p. 67; Thomas & Mueller, 2000, p. 287) ซึ่งผลกระทบทางสังคมที่ตามมาจากการติดต่อของคนในชุมชนกับสังคมภายนอกทำให้เกิดการรับรู้ในสิ่งใหม่

นวัตกรรมใหม่ ๆ ตลอดจนความคิด และวัฒนธรรมใหม่ ๆ จากสังคมอื่น ที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในครัวเรือนและชุมชนตามมา

6.2 ต้นทุนทางสังคม ในแต่ละสังคมหรือชุมชนจะมีต้นทุนทางสังคมที่เป็น เฉพาะของตนเอง เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ดิน ป่า น้ำ ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับญาติพี่น้อง ความสัมพันธ์กับชุมชน (เสรี พงศ์พิศ, 2544, หน้า 3) การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในสังคมจะส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน สิ่ง ที่เห็น ได้ชัดเจนคือทำให้ต้นทุนทางสังคมเปลี่ยน อาจเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น หรือ อาจจะเลวร้ายกว่าเดิม สิ่งแวดล้อมที่เคยอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติบางครั้งจะค่อย ๆ หดหายไป เพราะคนต้องการเอาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมมากกว่าคนอื่นก่อน ทำให้เกิด สภาพแวดล้อมเป็นพิษ เช่น น้ำเสีย อากาศเป็นพิษ ฯลฯ (Beekman, 2002, p. 183) นอกจากนี้ผลจากการพัฒนาอาจส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในเมืองตกต่ำลง เกิดการอพยพทิ้งถิ่นของคนในชนบทที่อพยพเข้ามาหากินในเมือง คนจะทำงานกับ เครื่องจักรมากขึ้น ผลงานออกมาจะเป็นชิ้นส่วนคนขาดความภาคภูมิใจในผลงาน โครงสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคม และระหว่างญาติพี่น้องเปลี่ยนไป (Dinan, 2000, p. 175) เหล่านี้ถือเป็นต้นทุนทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปที่เป็นผลกระทบมาจากการพัฒนา

6.3 การย้ายถิ่น ผลจากการเปลี่ยนแปลง หรือจากการพัฒนาอาจส่งผลต่อ การย้ายถิ่นของคนจากชุมชนหนึ่ง ไปสู่อีกชุมชนหนึ่ง และผลจากการย้ายถิ่นจะส่งผลกระทบ ต่อเนื่องอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น ทั้งในสังคมเก่าที่คนย้าย ออก และในสังคมใหม่ที่คนย้ายเข้า ในประเทศไทยพบว่า อุตสาหกรรมท่องเที่ยวทำให้เกิดอาชีพการบริการทางเพศส่งผลให้มีการย้ายถิ่นของผู้หญิงจากชนบทเป็นจำนวนมาก เข้าสู่เมืองเพื่อเข้าสู่อาชีพการขายบริการ มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในชนบท คนหนุ่มสาวย้ายออกและนำสิ่งแปลกใหม่เข้าสู่ชุมชน (Askew, 1997, p. 396) การศึกษาใน อเมริกาพบว่า การย้ายถิ่นทำให้เกิดการรวมกลุ่มของผู้อพยพที่มาจากถิ่นเดียวกันเพื่อ สร้างความมั่นใจให้กับตนเอง ในการพยายามปรับตัวให้เข้ากับสังคมใหม่ (Ebaugh & Chafetz, 1999, p. 585)

การย้ายถิ่นของคนในแต่ละสังคมมีทั้งการย้ายเข้าและการย้ายออก ซึ่งมีผลต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน (Ingram, 2000, p. 160; Johnson, 2001, p. 29; Kim, 2002, p. 435; Rogaly, Biswas, Coppard, Rafique, Rana, & Sengupta, 2001, p. 4547) ตัวอย่างเห็นได้จากแรงงานของไทยส่วนใหญ่ที่อพยพเข้าทำงานในสถานประกอบการ สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา ส่งผลให้การผลิตภาคเกษตรมีความสำคัญลดลง คนในภาคเกษตรมีแนวโน้มหันไปสู่อำชีพนอกเกษตรมากขึ้น อุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานมีมากขึ้นในภาคอีสาน แรงงานมีฝีมือมากขึ้น ธุรกิจการท่องเที่ยวขยายตัว ค่านิยมคนจะเป็นวัตถุนิยมมากขึ้น (เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง, 2534) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาถึงเหตุผลของการย้ายถิ่นของผู้หญิงที่ไปทำงานต่างประเทศครั้งแรก พบเหตุผลของการย้ายถิ่นเรียงตามลำดับดังนี้ คือ ค่านิยมต่อความมั่งคั่งร่ำรวยทางวัตถุ การมีเครือข่ายในการย้ายถิ่น ต้นทุนทางจิตใจในการไปทำงานต่างประเทศ ประสบการณ์การย้ายถิ่นภายในประเทศ ภาระหนี้สินของครัวเรือน ความสามารถในการจัดหาเงิน ค่าลงทุน ความพึงพอใจต่อสภาพชีวิตที่เป็นอยู่ การได้ใช้ชีวิตในเขตเมืองระดับการศึกษา การสนับสนุนของครอบครัวในการย้ายถิ่น และภาวะการมีงานทำในต่างประเทศ และส่วนใหญ่มีความพึงพอใจค่อนข้างสูงจากรายได้ และประสบการณ์ชีวิตที่ได้รับ และมีแนวโน้มต้องการกลับไปอีกครั้งหลังสิ้นสุดสัญญาจ้างครั้งแรกแล้ว (รัชณี คุโณปการ, 2542) นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการย้ายถิ่นพบว่า ความแตกต่างในเรื่องเพศที่มีผลต่อการย้ายถิ่น ผู้ชายมีการย้ายถิ่นสูงกว่าผู้หญิง กลุ่มย้ายถิ่นผู้ชายจะถูกเลือกสรรในด้านอายุและการศึกษา ส่วนผู้หญิงถูกเลือกสรรด้านสถานภาพสมรสและสถานภาพในครัวเรือน ผู้สูงอายุในครัวเรือนมีอิทธิพลต่อการยับยั้งการย้ายถิ่น ผู้หญิงมีความน่าจะเป็นในการย้ายถิ่นสูงขึ้น ถ้าหากมีแรงงานหญิงในครอบครัวเคยย้ายถิ่น แต่ปัจจัยดังกล่าวไม่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นของผู้ชาย (ปลายมาศ ขุนภักดี, 2542) นอกจากนี้จากการศึกษายังพบว่า สาเหตุของการย้ายถิ่นออกจากกรุงเทพมหานคร ผู้ย้ายถิ่นที่มีอายุน้อย เป็นโสด ย้ายด้วยสาเหตุด้านการหางานทำ และศึกษาต่อ ทั้งนี้การย้ายมีแนวโน้มที่จะย้ายเข้าสู่จังหวัดเมืองหลักสูง ในขณะที่ผู้ย้ายถิ่นที่มีอายุมากขึ้น สมรสแล้ว เกิดในกรุงเทพฯ และผู้ย้ายถิ่นต่อจะย้ายด้วย

สาเหตุตามหัวหน้าครอบครัว นอกจากนี้การย้ายมีแนวโน้มที่จะย้ายเข้าสู่จังหวัดในเขต
ปริมณฑลสูง (สุธรรม นันทมงคลชัย, 2542)

6.4 สุขภาพอนามัยของคนในครัวเรือน ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่
เกิดขึ้น ดัชนีชี้วัดที่สำคัญประการหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงในสุขภาพอนามัยของคนใน
ครัวเรือน จากการศึกษาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง โครงสร้างครอบครัว
แรงสนับสนุนทางสังคมที่มีผลต่อพฤติกรรมด้านการรักษาสุขภาพของประชาชนใน
กรุงเทพมหานคร พบว่า รายได้ของครอบครัวเป็นปัจจัยตัวหนึ่งที่สามารถร่วมทำนาย
พฤติกรรมสุขภาพโดยรวมและพฤติกรรมด้านการส่งเสริมสุขภาพได้ (จริยาวัตร
คมพยัคฆ์, 2535) การวัดผลจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของไทยที่ผ่านมา
รัฐบาลได้ใช้ปัจจัยด้านสุขภาพอนามัยเป็นดัชนีชี้วัดสำคัญประการหนึ่งในการชี้วัดผลของ
การพัฒนา

6.5 ความขัดแย้งในชุมชน ผลกระทบที่ตามมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
ที่เกิดขึ้นคือความขัดแย้งจากการเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้งเป็นสิ่งปกติที่มีอยู่ในสังคม
ความขัดแย้งอาจปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ กันเช่น สัญลัทธิ อุดมการณ์ วัฒนธรรม
ความขัดแย้งในสังคม นอกจากนี้ความขัดแย้งยังเป็นสิ่งช่วยกระตุ้นให้เกิดการ
เปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดการรวมกลุ่มเกิดความสามัคคีในกลุ่ม หรือเกิดความแตกแยกใน
สังคมหรือกลุ่มก็ได้ (Snir & Harpaz, 2002, p. 178) ความขัดแย้งในสังคมส่งผลต่อ
การเปลี่ยนแปลงในทิศทางทั้งทางบวกและทางลบ คนจะหาทางออกของตนเองและ
ของกลุ่มเพื่อแก้ไขสถานการณ์ปัญหาความขัดแย้งในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป
(Rury, 2002, p. 307) จากการศึกษาสภาพการดำเนินงานของธุรกิจชุมชนในประเทศไทย
พบว่า ส่วนมากมีปัญหาเรื่องเงินทุน และความขัดแย้งในการบริหารการจัดการด้านต่าง
ๆ ซึ่งกลุ่มธุรกิจชุมชนต้องการความช่วยเหลือด้านการบริหารและการจัดการภายในกลุ่ม
ทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และนักวิชาการ

6.6 คุณภาพชีวิต การมีสิ่งใหม่เข้ามาในชุมชนจะส่งผลกระทบต่อ
เปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านคุณภาพชีวิตของคนในสังคม จะกระทบมากหรือน้อย
เพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาในชุมชน (Doling, 2000, p. 301; Miller,
2000, p. 4; Mullins, 2000, p. 116; Powell & Bingham, 2001, pp. 122-123)

จากการศึกษาในเรื่องคุณภาพชีวิตในครอบครัวอเมริกาพบว่า จากสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปที่เป็นผลจากการพัฒนา เกิดปัญหาที่ตามมาคือ การเพิ่มขึ้นของการหย่าร้างและการแต่งงานใหม่ในสังคม ซึ่งปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อลูกซึ่งอยู่ในวัยรุ่น ในการที่อยู่หรือออกจากบ้าน (Goldscheider, Goldscheider, Clair, & Hodge, 1999, p. 698) นอกจากนี้จากการศึกษาในประเทศอังกฤษและในหลาย ๆ สังคมของประเทศตะวันตกพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชีวิตการแต่งงาน ชีวิตครอบครัว และการหย่าร้างที่มีจำนวนมากในสังคม เป็นสาเหตุสำคัญของความไม่เท่าเทียมกันในสังคมที่ทำให้สถานภาพ และบทบาทของผู้หญิงในสังคมมีไม่เท่าเทียมกับผู้ชาย (Smart, 2000, p. 20)

จากการวิจัยกระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขซึ่งเป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิตของคนในสังคมไทย ที่เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากการพัฒนา พบว่ามี 8 หมวด คือ หลักประกันในชีวิต การมีร่างกายและจิตใจที่เข้มแข็ง การมีครอบครัวที่อบอุ่น การมีชุมชนที่เข้มแข็ง การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี การมีอิสระภาพในการคิด การแสดงความคิดเห็นและการปฏิบัติโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม การมีความภาคภูมิใจในความสำเร็จของครอบครัวและของการทำงาน ประการสุดท้าย คือ การเข้าถึงธรรมะว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (อภิสิทธิ์ ชำรงวารงกูร, 2543)

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่า จากการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน มีปัจจัยที่มีอยู่แล้วในชุมชน 2 ปัจจัยคือ (1) ปัจจัยในครัวเรือน ซึ่งประกอบด้วยลักษณะของครัวเรือน การยอมรับสิ่งใหม่ของคนในครัวเรือนและชุมชน และทัศนคติของคนในครัวเรือนต่อวิสาหกิจชุมชน และ (2) ปัจจัยความสัมพันธ์ของชุมชน ประกอบด้วยลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน การเมืองในชุมชน บทบาทของผู้นำในชุมชน และ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่เข้ามาใหม่ในครัวเรือนและชุมชนที่อาจส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือ และ (3) ปัจจัยวิสาหกิจชุมชน ซึ่งประกอบด้วย เทคโนโลยีใหม่ที่เข้ามาในชุมชน และ การผลิตสิ่งใหม่ขึ้นมาในชุมชน

จากปัจจัยข้างต้นส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นซึ่งประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงใน 3 ด้านคือ (1) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงในเรื่อง การมีงานทำของคนในชุมชน และ การเปลี่ยนแปลงรายได้ของคนในชุมชน (2) การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงในเรื่อง พื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน และ การมีวิถีชีวิตใหม่ และ (3) การเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ซึ่งประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงในเรื่อง การติดต่อสื่อสารกับ สังคมภายนอก การย้ายถิ่นของคนในชุมชน ความขัดแย้งในชุมชน และ คุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

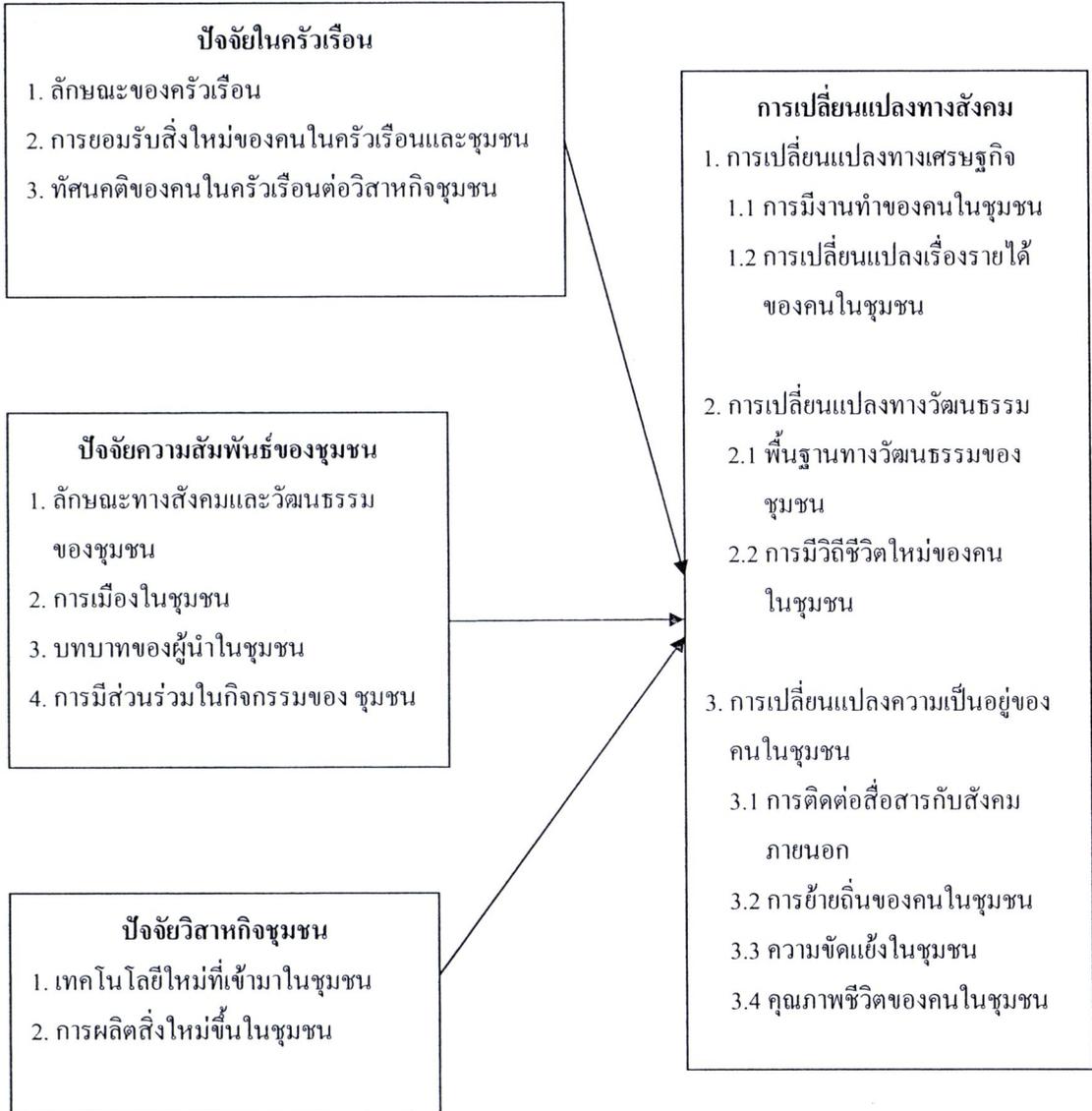
ซึ่งข้อสรุปจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นผลจากนโยบายวิสาหกิจชุมชนของรัฐบาล นำไปสู่กรอบแนวคิดของการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งแนวคิด ทฤษฎี และผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมาสร้างเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

ตัวแปรอิสระ

ตัวแปรตาม



ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่อง ผลกระทบของวิสาหกิจชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในภาคใต้ตอนบนของประเทศไทย